

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Türk Dilinde “İkileme” Terimi ve Tuva Türkçesi Örneğinde İkilemelerin/İkili Sözlerin Semantik Özellikleri Üzerine

On the Term “ikileme” (Reduplication/Hendiadyoin/Binomials) in Turkish and Semantic Features of the Binomials in the Case of Tuvan

Emin Erdem Özbek*

Abstract: Binomials are the word groups that are seen in the vocabulary of the Turkic since old times. Especially Old Uighur Turkic is rich in this respect. Among the modern Turkic languages, Tuvan has interesting characteristics in terms of binomial vocabulary. In this study, the term “ikileme” in Turkish, which is commonly used to name these expressions, and its scope have been discussed, and then the semantic features of the binomials are analysed in the case of Tuvan. Binomials in Turkic have been studied from various perspectives in several studies. However, it remains up-to-date with its various aspects starting from the terminology. In the studies on this topic in Turkey, the terms *ikileme*, *ikizleme*, *yineleme*, *tekrar*, *hendiadyoin*, *koshma* etc. are used to mark these expressions. Among them, the term *ikileme* is widely used and accepted. When we look at the definition of this word in the dictionaries, it is seen that the word is intertwined with the concept of “repetition”. But binomials stand as a different linguistic phenomenon than repetition/reduplication. In addition, it is seen that there is no coordination in the terms in the publications in Turkey with the terms in the international literature. *Hendiadyoin* and *reduplication* are mostly used terms in this context. These terms also represent different linguistic phenomena than binomials. In the second and third section of our study, the terms used in the field and their scopes have been discussed comparatively and in conclusion, it is suggested that to name these expressions as “ikili sozler” in Turkish for the equivalent of the term *binomials/binomial expressions*. Binomials, in general, can be defined as phrases formed by two coordinated words in the same word class that come together with semantic relations. Then, on this theoretical ground, the semantic features of the binomials have been examined in the case of Tuvan. Since the words compose binomial structures combine with each other by some semantic relations, in this study, semantic features of the binomials have been analysed. We compiled the material in our study from the headwords in Tuvan dictionaries. Based on our material, we have classified these expressions semantically. According to this, meronymy, relating to the same conceptual field, synonymy and antonymy are determined as the major topics. When we look at the whole of these expressions, it is seen that the need to express a whole or concept together comes to the fore. Binomial expressions also show characteristic features in terms of both intralingual developments and relations with other languages or dialects. In this context, to mention to lexical and etymological features of the words create binomial structure stands as another side of the problem. For this reason, we mentioned the lexical and etymological characteristics of the binomials in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Asst. Prof., Balıkesir University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature
ORCID 0000-0001-9440-9664
erdem.ozbek@balikesir.edu.tr

Cite as/ Atf: Özbek, E.E. (2021). Türk dilinde “ikileme” terimi ve Tuva Türkçesi örneğinde ikilemelerin/ikili sözlerin semantik özellikleri üzerine. *Turkish Studies - Language*, 16(4), 2481-2510.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.52701>

Received/Geliş: 20 September/Eylül 2021

Accepted/Kabul: 25 December/Aralık 2021

Published/Yayın: 30 December/Aralık 2021

Checked by plagiarism software
CC BY-NC 4.0

4th part of our study. Considering their origins, it is seen that Mongolic borrowings are mostly found in the binomials in Tuvan. In terms of lexical features, as can be seen in other areas of the Turkic, some binomials in Tuvan can contain words that are not used alone. These may be words borrowed from other dialects or languages. Mongolic borrowings are mostly seen in this kind of binomials too.

Structured Abstract: Binomials are the word groups that are seen in the vocabulary of the Turkic since old times. Especially Old Uighur Turkic is rich in this respect. Among the modern Turkic languages, Tuvan has interesting characteristics in terms of binomial vocabulary. In this study, the term “*ikileme*” in Turkish, which is commonly used to name these expressions, and its scope have been discussed, and then the semantic features of the binomials are analysed in the case of Tuvan. Many studies have been done on the binomials in Turkic before, and it has been studied from various perspectives. However, it remains up-to-date with its various aspects starting from the terminology. The terms used in the studies on this topic and the scope of these terms vary. In addition, it is seen that there is no coordination in the terms in the publications in Turkey with the terms in the international literature. For these reasons, after the introduction, the place of the topic in the literature has been discussed comparatively in the second and third parts of our paper. Then, on this theoretical ground, the semantic features of the binomials in Tuvan have been examined.

Binomials, in general, can be defined as phrases formed by two coordinated words in the same word class that come together with a variety of semantic relations. In the studies on this topic in Turkey, it is seen that the terms *ikileme*, *ikizleme*, *yineleme*, *tekrar*, *hendiadyoin*, *koshma* etc. are used to mark these expressions. Among them, the term *ikileme* is widely used and accepted. In the Turkish Dictionary, the term *ikileme* is defined as “repetition of the same word to strengthen the meaning, the use of words that are synonymous, antonymous or sounds similar to each other”. From this definition, it is understood that the present use of the term *ikileme* comprise the concept “repetition”. But binomials stand as a different linguistic phenomenon than repetition/reduplication. And as the terms used for the equivalents of these expressions in the international literature, it is seen that *hendiadyoin* and *reduplication* are mostly used terms in the publications in Turkey. These terms also represent different linguistic phenomena than binomials. *Hendiadyoin* is a term used for a figure of speech. *Reduplication* also means a different grammatical process. Because of these reasons binomials and non-binomial units are examined together in these studies. Especially, binomials and reduplications are considered together without any distinction. In our study, we have tried to show the motivation of creating binomials and the difference between binomials and reduplicative units. Since the major factor forming these expressions is semantic relations, we analysed them semantically.

Binomial expressions have a large place in the vocabulary of Tuvan. These words are also included as headwords in Tuvan dictionaries. We compiled the material in our study from the headwords in Tuvan dictionaries. The dictionaries we used for this are “Tuvinskko-Russkiy slovar” (Tenishev, 1968) and “Tolkoviy slovar’ Tuvinskogo yazika I-II” (Mongush, 2003; 2011). Binomials can be found in historical or other modern Turkic languages too. This study has been done on Tuvan due to the wide usage of binomials in this language. After discussing the term problem in the field, we focused on these questions: What characteristic features do these words have in terms of semantics? In which semantic relations do these words combine to each other? There are some specific semantic relations between the words compose binomials. In previous studies, they have mostly been handled as synonyms and antonyms. Based on our material, we have classified these expressions in terms of semantics. According to this, meronymy, relating to the same conceptual field, synonymy and antonymy are determined as the major topics. When we look at the whole of these expressions, it is seen that the need to express a whole or concept together comes to the fore.

Binomial words also show characteristic features in terms of both intralingual developments and relations with other languages or dialects. In this context, to mention to lexical and etymological features of the words create binomial expression stands as another side of the problem. For this reason, we mentioned the lexical and etymological characteristics of binomials in the 4th part of our study. In this section, first we examined binomials in terms of their origins. Foreign words in binomials have been seen commonly since old Turkic. These binomials mostly consist of synonymous words which one of them is from another language. The motivation of creating these expressions is generally considered as to explain the meaning of the word from foreign origin. In this respect, they differ from the binomials consisting through semantic relations mentioned above. They have different motivations. In terms of foreign words in binomials in Tuvan, Mongolic words are found often. Because of the historical and socio-cultural relationships, Mongolic

borrowings are common in Tuvan in general. Binomial expressions with Russian originated words, with which Tuvan is in intense interaction today, are more limited.

The words compose binomial expressions can be used actively in the language, as well as one of them or both may not have a usage separately. These words which can not be used separately may be archaism or borrowings from other languages or dialects. There are these kind of words in the combination of the binomials in Tuvan too. As they can have Turkic origins, they can also have foreign origins. As foreign originated words, in Tuvan, they are mostly Mongolic words.

Keywords: Turkic, Tuvan, binomials, binomial expressions, hendiadyoin, reduplication

Öz: *İkilemeler/ikili sözler*, Türk dilinin söz varlığında eski devirlerden beri görülen söz öbekleridir. Özellikle Eski Uygur Türkçesi bu açıdan zenginlik taşır. Çağdaş Türk lehçelerinden de Tuva Türkçesi bu söz varlığı öğeleri bakımından dikkat çekici özellikler gösterir. Bu çalışmada “ikileme” terimi ve kapsamı tartışılmış; Tuva Türkçesi örneğinde *ikilemeler/ikili sözlerin* semantik özellikleri incelenmiştir. “İkilemeler” şimdiye kadar çeşitli açılardan pek çok çalışmaya konu edilmiştir. Bununla birlikte, terim sorunundan başlayarak konunun üzerinde durulması gereken yönleri bulunmaktadır. Türkiye’de bu konuda yapılmış çalışmalarda söz konusu yapıların *ikileme*, *ikizleme*, *yineleme*, *tekrar*, *hendiadyoin*, *koşma* gibi terimlerle işaretlendikleri görülmektedir. Bunlardan *ikileme*, en yaygınlaşmış ve genel kabul görmüş olan terimdir. *İkileme* sözcüğünün sözlüklerdeki tanımına bakıldığında, konunun “tekrar” kavramıyla iç içe geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, çeşitli anlam ilişkileriyle bir araya gelen eş görevli iki sözcüğün oluşturduğu söz öbekleri, tekrardan ayrı bir dil olgusuna işaret etmektedir. Ayrıca, Türkiye’de yapılan yayınlarda, bu yapıların uluslararası literatürdeki karşılığı için kullanılan terimlerde de tam bir örtüşme olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda en çok kullanılan terimler *hendiadyoin* ve *reduplication* terimleridir. Ancak söz konusu terimler, esasında bu yapılardan ayrı dil olgularını ifade etmektedir. İncelememizin ikinci ve üçüncü bölümlerinde, alanda kullanılan terimlerin ve bunların kapsamlarının tartışılması yapılmış; söz konusu yapıların *ikili sözler (binomials/binomial expressions)* olarak adlandırılması tercih edilmiştir. İkili sözler, genel olarak, çeşitli anlam ilişkileriyle bir araya gelen aynı türden ve eş görevli iki sözcüğün oluşturduğu söz öbekleri şeklinde tanımlanabilir. Ardından, bu teorik zeminde Tuva Türkçesi örneğinde ikili sözlerin semantik özellikleri incelenmiştir. İkili sözleri oluşturan sözcükler, çeşitli anlam ilişkileriyle bir araya gelmektedir. Bu nedenle incelemede ikili sözlerin semantik özellikleri üzerinde durulmuştur. İnceleme materyali, Tuva Türkçesine ait sözlüklerde madde başı olan sözler arasından derlenmiş; oluşturulan örneklem esasında bu sözler ayrıntılı bir semantik sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Buna göre; parça-bütün ilişkisi, aynı kavram ya da anlam alanına ait olma, yakın anlamlılık, zıt anlamlılık ilişkilerinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu yapıların bütününe bakıldığında ise birlikte bir bütünü ya da kavramı ifade etme ihtiyacının öne çıktığı anlaşılmaktadır. İkili sözler, hem dil içi gelişmeler hem de başka diller veya lehçelerle ilişkiler bakımından da karakteristik özellikler gösterir. Bu bağlamda ikili yapıyı oluşturan sözcüklerin leksik ve etimolojik özellikleri de konunun üzerinde durulması gereken diğer bir yönüdür. Bu nedenle, incelemenin dördüncü bölümünde, ikili yapıyı oluşturan sözcüklerin leksik ve etimolojik özellikleri üzerinde de durulmuştur. Kökenlerine göre bakıldığında, Tuva Türkçesindeki ikili sözlerin bünyesinde en çok Moğolca alıntılar görülmektedir. Leksik bakımdan, Türk dilinin diğer sahalarında da görülebildiği gibi, Tuva Türkçesindeki bazı ikili sözlerin bünyesinde de tek başına kullanımı olmayan sözcükler bulunabilmektedir. Bunlar, başka lehçe ya da dillerden alıntı sözcükler olabilmektedir. Bu tür yapılarda da yabancı alıntı olarak en çok Moğolca sözcükler tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, Tuva Türkçesi, ikileme, ikili sözler, hendiadyoin, tekrar, yineleme

1. Giriş

İkilemeler, Türk dilinin söz varlığında eski devirlerden beri görülen söz öbekleridir. Özellikle Eski Uygur Türkçesi bu açıdan zenginlik taşır. Çağdaş Türk lehçelerinden de Tuva Türkçesi bu söz varlığı öğeleri bakımından dikkat çekici özellikler gösterir. Türk dilinde *ikilemeler* üzerine yapılmış pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan terimler ve kapsam farklılıklar göstermektedir. Daha önce *ikileme* teriminin tanımı ve kapsamı üzerinde duran çalışmalar da yapılmıştır (Erdem 2005; Özkan 2011; Çürük 2016). Bu çalışmamızda da konuyla

ilgili tespitlerimizi daha somut ve açık kılmak adına ikilemeler üzerine yapılmış belli başlı çalışmalarda kullanılan terimler ve bunların kapsamaları üzerinde durma ihtiyacı duyulmuştur.

Konunun kendine özgü yanları dolayısıyla, çalışmanın teorik planı ve literatür kısmı genel bir değerlendirmenin ötesine geçmiş, bu nedenle terim sorunu makalenin problemlerinden biri durumuna gelmiştir. Tuva Türkçesindeki ikili sözleri incelemeye geçmeden önce bu teorik zeminin oluşturulması zorunlu olmuştur. Özellikle konuyla ilgili Türkiye’de kullanılan terimlerin ve içeriklerinin uluslararası literatürdeki terim ve kapsamlarla tutarlılığının sağlanması önemli görünmektedir. Bu nedenle incelememizde Türkiye Türkolojisi başta olmak üzere Rus Türkolojisindeki yaklaşımlara karşılaştırmalı olarak yer verilmiştir. Söz konusu terimlerin karşılığı olarak kullanılan İngilizce terimlerin kapsamaları üzerinde de durulmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın ikinci ve üçüncü kısımlarında, alanda kullanılan terimler ve yöntemler karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş, bunların karşılığı daha açık hâle getirilmeye çalışılmıştır. Bu değerlendirme sonucunda söz konusu yapıların *ikili sözler (binomials/binomial expressions)* olarak adlandırılması tercih edilmiş ve üçüncü bölümde terimin sınırları çizilmiştir. Ardından bu teorik zeminde Tuva Türkçesi örneğinde *ikilemelerin/ikili sözlerin* semantik özellikleri incelenmiştir. İkili sözleri oluşturan sözcükler, çeşitli anlamsal ilişkilerle bir araya gelmektedir. Bu nedenle incelemede ikili sözlerin semantik özellikleri üzerinde durulmuştur.

Tuva Türkçesinde *ikilemelerin/ikili sözlerin* geniş bir kullanım alanı vardır. Tuvaca sözlüklerde bu yapılar madde başı sözler olarak da önemli yer tutmaktadır. Bu incelemedeki malzeme, sözlüklerde madde başı olan *ikili sözler* arasından derlenmiştir. Bunun için kullanılan sözlükler “Tuvinskko-Russkiy slovar” (TRS) (Tenişev, 1968) ve “Tolkoviy slovar’ Tuvinskogo yazıka/Tıva dıldıj tayılbırlıg slovarı I-II”(TS I, II) (Monguş, 2003; 2011)’dir. Tespit edilen sözlerin hepsine yer vermek makalenin kapsamını aşacağından, belirlenen örnekler arasından bir örneklem oluşturulmuştur. Bu sözleri, şimdiye kadar kullanılageldiği şekliyle *ikileme* terimi altında ve çeşitli tekrar gruplarıyla bir arada değerlendirmek mümkün müdür, bunlar semantik bakımından hangi karakteristik özellikleri sergilemektedir, bu makalede temelde bu soruların cevabı aranmıştır. Araştırma, söz konusu ifadelerin Tuva Türkçesindeki yaygınlığı sebebiyle Tuva Türkçesi örneğinde yapılmıştır.

2. Türk Dilinde “ikileme” Terimi ve Kapsamı

Konu üzerine yapılan araştırmalarda “ikileme”, “hendiadyoin”, “tekrar”, “yineleme”, “ikizleme”, “koşma” gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. Bu makalede esas olarak üzerinde durduğumuz unsurlar, incelemelerde daha çok “hendiadyoin” adıyla karşılanan, iki farklı sözcüğün bir araya gelmesiyle oluşan yapılar olduğundan, bu bölümdeki değerlendirme de ağırlıklı olarak bu sözler esasında ve bunların semantik özellikleri bağlamında yapılmıştır.

Çağatay (2008, s. 234; 243), “Uygurcada Hendiadyoinler” adlı çalışmasında, “aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesine hendiadyoin denir” diyerek, bunları anlam bakımından eş anlamlı (*sinonim*), yakın anlamlı ve zıt anlamlı (*antonym*) sözcüklerden oluşanlar şeklinde üç grupta ele almıştır.

İkilemeler konusunda ilk çalışmalardan olan Foy’un (1899) “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*” adlı incelemesi, konunun *hendiadyoin* terimiyle ele alınması bakımından da öncü durumdadır. Makalede bu yapılar; kapsamaları, anlamları, bir araya geli ve sıralanış şekilleri bakımından incelenmiştir. Anlam bakımından; bir bütünün parçaları olma, zıt ya da eş anlamlı sözcükler olma gibi yönlerden inceleme yapılmıştır (Foy, 1899, s. 106-117).

Emre (1945, s. 541-548), “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde, “duyusal anlatış yöntemleri” başlığı altında “yineleme, ikizleme, katmerleme” başlıklarına yer vermiştir. Burada “yineleme” (*répétition*) terimini aynı kelimenin tekrardan oluşan yapılar için kullanırken, “ikizleme” (*redoublement*) terimini, iki ayrı kelimenin bir araya gelerek oluşturduğu yapılar için kullanmıştır.

“Katmerleme” (*gemmination*) terimini ise, ses ya da hece tekrarı içeren sözcükler için kullanmıştır: *anne, kekeme* vb. Ayrıca *apaçık, bembeyaz* gibi sıfatları da *katmerlemeler* içerisinde göstermiştir.

Eren (1949, s. 283), *ikiz kelimeler (hendiadyoin)* terimiyle karşıladığı bu yapıların, bir mefhumu ifade için kullanıldığını vurgulamış; *el gün, çalı çırpı, çör çöp, ev bark* gibi örnekler üzerinde durmuştur.

Tuna (1950, s. 73), tekrar yapılarını ayrıntılı bir biçimde ele aldığı “Türkçede Tekrarlar” adlı incelemesinde, “hendiadyoinler” başlığı ile ayrı bir bölüm açmış; ancak bunlar üzerinde ayrıntılı olarak durmamıştır.

Tuna (1986), “Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkilemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi” adlı çalışmasında ise “ikileme” terimini; eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerden kurulan yapılarla birlikte, dil bilgisi kitaplarında genellikle biri ya da ikisi de anlamsız sözcüklerden oluşan ikilemeler şeklinde nitelenen *bakkal çakkal, abuk subuk* gibi sözleri kapsayacak şekilde kullanmıştır.

Ağakay (1953, s. 189), “İkizlemeler Üzerine – I” başlıklı makalesinde, sözcükleri veya sözcüklerin bir ögesini tekrarlayarak meydana getirilen yeni yapıların genel olarak “ikileme” (*redoublement*) olarak adlandırıldığını, bununla birlikte tam sözcük tekrarları için “ikizleme” (*reduplication*) teriminin kullanılabileceğini ifade etmiştir.

Ağakay (1954), “Türkçede Kelime Koşmaları” adlı çalışmasında ise “koşma” terimini, diğer çalışmalarda genellikle “hendiadyoin” terimiyle işaretlenen yapılar için kullanmıştır. Bu yapıların, birbirini tekrar eden sözcüklerden değil; *eş dost, el gün, dağ taş* gibi öğeleri birbirine benzemeyen ya da *konu komşu, sürü sepet, ak pak* gibi öğeleri arasında birtakım ses benzerlikleri bulunan sözcüklerden kurulduğunu ifade etmiştir (Ağakay, 1954, s. 98). Bu yapıları anlam bakımından da şu şekilde sınıflandırmıştır: eş anlamlılar (*doğru dürüst* vb.), yakın anlamlılar (*akıl fikir* vb.), karşıt anlamlılar (*alt üst* vb.), anlamca ilişkili olanlar (*karı koca* vb.), anlamca ilişkisiz olanlar (*ahım şahım, dedi kodu* vb.), öğelerinden biri anlamsız olanlar (*bakkal çakkal* vb.), her ikisi de anlamsız olanlar (*abuk sabuk* vb.) (Ağakay, 1954, s. 103).

Banguoğlu (1986), “Türkçenin Grameri” adlı eserinde “bağlam öbekleri” içerisinde “ikilemeler (*reduplication*)” ve “koşma takımlar (*hendiadyoin*)” terimlerine yer vermiştir. Burada “koşma takımlar” terimi; eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerden oluşan yapılar ile m- ilaveli *kapı mapı* gibi örnekleri ve kendisinin anlamsız sözcükler değildir diyerek özellikle vurguladığı *kaba saba, kap kacak, eski püskü* gibi sözcüklerden oluşan yapıları içermektedir. “İkileme” terimi ise, aynen tekrar eden sözcüklerden oluşan yapıları karşılamak üzere kullanılmıştır (*köy köy, avuç avuç, güle güle* vb.) (Banguoğlu, 1986, s. 510-513).

Hatiboğlu (1981, s. 9), “Türk Dilinde İkileme” adlı kitabında ikilemeyi şu şekilde tanımlamıştır: “İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır”. Hatiboğlu, anlam bakımından ikilemeleri; iki sözcüğü de anlamlı ikilemeler, bir sözcüğü anlamlı ikileme ve iki sözcüğü de yarı anlamlı ikileme olmak üzere çeşitli gruplara ayırmıştır. Birinci gruptakiler kendi içinde *aynı anlamlı sözcüklerden, anlamları yakın sözcüklerden* ve *anlamları karşıt sözcüklerden* kurulan ikileme olmak üzere üç gruba ayrılmıştır (Hatiboğlu, 1981, s. 57-60).

Ergin (2002), “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde, “tekrarlar” başlığı altında bu yapılardan bahsetmiştir. Burada *tekrarlar*, “aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır” şeklinde tanımlanmış ve dört gruba ayrılmıştır: *İnce ince, ışıl ışıl* gibi kelime tekrarıyla oluşan “aynen tekrarlar”; *açık saçık, toz toprak* gibi aynı anlama gelen veya çok yakın anlamlı iki ayrı kelimenin meydana getirdiği “eş manalı tekrarlar”; zıt anlamlı kelimelerden oluşan “zıt manalı tekrarlar”; *adam madam, su mu* gibi “kelime başına ses ilavesiyle yapılanlar” ve

dümdüz, yemyeşil gibi “kelime başına bir veya iki hece ilavesiyle yapılanlar” olmak üzere “ilaveli tekrarlar” (Ergin, 2002, s. 377-379).

Bilgegil (1984, s. 162), “Türkçe Dilbilgisi” adlı kitabında “ikizleme” terimini kullanmış ve bu terimi “araya hiçbir ek girmeksizin aynı cinsten iki kelimenin tekrarıyla hâsıl olan gruplar” şeklinde tanımlamıştır. Bunlar, oluşumları bakımından; aynı kelimenin tekrarıyla (örn. *kapı kapı, yavaş yavaş*), zıt anlamlı kelimelerle (ör. *az çok, düşe kalka*), eş anlamlı kelimelerle (ör. *toz toprak, yana yakıla*), anlamları ilgili kelimelerin bir araya getirilmesiyle (ör. *dere tepe, yaka paça, saç sakal*) ve biri anlamlı diğeri anlamsız bir sözle oluşanlar (ör. *yol mol, kap kacak, sapa sağlam*) şeklinde gruplara ayrılmıştır (Bilgegil, 1984, s. 163).

Karahan (2004), “Türkçede Söz Dizimi” adlı eserinin kelime grupları bölümünde “tekrar grubu” içerisinde bu tür sözlere yer vermiştir. “Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur” şeklinde tanımladığı bu yapıları; unsurları aynı olan, unsurları yakın anlamlı olan, unsurları zıt anlamlı olanlar şeklinde sıralayarak açıklamıştır (Karahan, 2004, s. 60).

Türkiye’deki dil bilimi sözlüklerinde terimin tanımı için de şu kaynaklar gösterilebilir:

Vardar (2002, s. 119)’ın “Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü”nde *ikileme*, (Alm. *Gemination, Verdoppelung, Reduplikation*, Fr. *gémination, redoublement, réduplication*, İng. *gemination, reduplication*) “Anlama güç katmak amacıyla bir birimi, seslemi yineleme, aralarında benzerlik bulunan birimleri art arda kullanma (ör. *ölen ölene, güzel güzel, ev mev vb.*)” şeklinde tanımlanmıştır.

Korkmaz (2007, s. 123)’ın “Gramer Terimleri Sözlüğü”nde *ikileme* şu şekilde tanımlanmıştır: “Aralarında belirli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yan yana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu”. Burada, söz konusu ifadeler; aynı kelimenin tekrarıyla, eş veya yakın anlamlı kelimelerle, zıt anlamlı kelimelerle ve aynı kelimenin ön sesinin değiştirilerek (ör. *ayak mayak*) tekrarlanması ile kurulanlar şeklinde alt başlıklara ayrılmıştır.

Karaağaç (2013, s. 486)’ın “Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü”nde *ikileme* (*hendiadyoin, doubling*); “bir varlığı veya bir eylemi karşılamak üzere eş görevli iki sözün oluşturduğu söz öbeği” şeklinde tanımlanmış ve burada “yineleme” maddesine de göndermede bulunulmuştur. Yineleme (*reduplication, redundant, perissologic, perissologica, recurrence, hendiadyoin, doubling*) ise, “bir veya daha çok dil biriminin tamamen veya kısmen tekrarlanması” olarak tanımlanmıştır (Karaağaç, 2013, s. 868).

İmer vd. (2011, s. 154)’nin hazırladıkları “Dilbilim Sözlüğü”nde “ikileme” ya da “yineleme” (*reduplication*) şu şekilde tanımlanmıştır: “Bir tabanın belirli bir parçasını ya da tamamını yineleyerek, bu tabandan başka ek ve sözcükler türetme süreci.”

Sözü edilen çalışmaları şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Genel olarak eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılmasından oluşan öbekleri ifade için; Çağatay (1978; 2008) *hendiadyoin*, Hatiboğlu (1981) ve Tuna (1986) *ikileme*, Ağakay (1954) *kelime koşmaları*, Banguoğlu (1986) *koşma takımlar*, Emre (1945) ve Bilgegil (1984) *ikizleme*, Eren (1949) *ikiz kelimeler* terimlerini kullanmışlardır. Bununla birlikte; Ağakay (1954), Banguoğlu (1986) ve Tuna (1986) biri ya da ikisi de anlamsız sözcüklerden oluşanlar şeklinde nitelenen sözlere de bu terimler içerisinde yer vermiştir. Bilgegil (1984) de buna ek olarak, aynen tekrar eden sözcüklerden oluşan yapıları terime dâhil etmiştir. Hatiboğlu (1981) ise bu sayılanlarla birlikte çok çeşitli tekrar gruplarını incelemesine dâhil etmiş ve bunları “ikileme” başlığı altında birlikte ele almıştır. Bir kelimenin aynen tekrarından oluşan yapılar; Ağakay’da (1953) *ikizleme* (*reduplication*), Emre’de (1945) *yineleme* (*répétition*), Banguoğlu’nda (1986) *ikilemeler* (*reduplication*) adlarıyla ayrı terimlerle işaretlenmiştir. Dolayısıyla bu çalışmaların, sözcüklerin aynen tekrarından oluşan

yapılarla diğerleri arasında bir ayrıma gittiği anlaşılmaktadır. Ergin (2002) ve Karahan (2004) konuyu söz dizimi içerisinde ele aldıklarından pek çok tekrar yapısıyla birlikte bu sözlere de “tekrar” başlığı altında yer vermişlerdir.

Günümüzdeki çalışmalarda bu yapılar için “ikileme” ve bu terimin yabancı dildeki karşılığı olarak da “hendiadyoin” teriminin çoğunlukla tercih edildiği görülmektedir.¹

“İkileme” teriminin tanım ve kapsamını tartışan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Erdem (2005), “Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine” başlıklı makalesinde “yineleme” terimini sunarak, *ikileme* ile *yinelemenin* farklı olduğunu, incelemelerde bunlar arasındaki ayrıma dikkat edilmediğini ve bunun bir sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir. Çalışmada yalnızca eş anlamlı kelimelerden oluşan yapılar *ikileme* olarak adlandırılmış; bunun dışında aynı kelimenin tekrardan, zıt anlamlı kelimelerden, fiil ve isimlerin olumlu olumsuz çekimlerinden (ör. *bersen bermesen*, *arig arıgsız*) oluşan yapılar *yineleme* olarak adlandırılmıştır (Erdem, 2005, s. 194). Ayrıca, kalıplaşmış ifadeler (*açlık susağlık*, *altun kümüş*), üstünlük sıfatları (*kapkara*, *sapsarıg*), ayrılma ve yönelme hâl ekleriyle yapılan öbekler (*kündin küng*) ve -p zarf-fiil ekiyle oluşan fiil öbekleri (*kedip keldi*) ne ikileme ne de yineleme olarak kabul edilmiş, ayrı yapılar olarak değerlendirilmiştir (Erdem, 2005, s. 194).

Özkan (2011), “ikili tekrarlar” adını verdiği, aynı kelimenin tekrardan oluşan yapıları ele aldığı incelemesinde *ikileme* terimi ve kapsamı üzerinde de durmuştur. Burada, “ikileme” adıyla ele alınan yapıları kapsayıcı bir terim olarak “tekrarlar”ı tercih etmiştir. “Tekrarlar”ın alt başlıkları olarak da “sesbirimsel tekrarlar”, “biçimbirimsel tekrarlar”, “sözcükbirimsel tekrarlar” ve “anlambirimsel tekrarlar”a yer vermiştir. *Hendiadyoin* adı verilen *ikilemeler*, burada “anlambirimsel tekrarlar” altında kendine yer bulmuştur.

Çürük (2016), “İkilemelerin Kapsamı” adlı çalışmasında eş ve zıt anlamlı kelimelerden oluşan yapıların ikileme kapsamında yer almaması gerektiğini ifade etmiştir. “İkileme” teriminin, daha çok “tekrar” kavramına karşılık geldiğini; bu nedenle ya eş ve zıt anlamlı yapılar için farklı bir terim kullanılması gerektiğini ya da “ikileme” yerine farklı bir terim kullanılabileceğini ileri sürmüştür (Çürük, 2016, s. 428).

İnceleme bağlamında konunun Rusça literatürdeki yerine de burada genel hatlarıyla değinmek uygun olacaktır. Rusçada, Türkiye Türkçesindeki “ikilemeler” teriminin karşılığı olarak *парные слова* (*parniye slova*) ‘çift sözler’ terimi kullanılmaktadır. Konuyu kapsamlı olarak ele alan ilk çalışmalardan biri, Dmitriyev (1930)’in “O parnih slovosocetaniyah v başkirskom yazıke” başlıklı makalesidir. Yazar, “Grammatika Başkirskogo Yazıka” (1948) adlı eserinin isimler bölümünde de, *parniye slova soçetaniya imen* başlığı altında konuya yine yer vermiştir. Dimitriyev bu sözleri, aralarındaki anlamsal ilişkiler bakımından dört grupta sınıflandırmıştır: 1) Sinonimler, 2) Birinci gruptakilere yakın olan, ancak parça-bütün ilişkisi içinde olma, birlikte bir bütünü ifade etme bakımından bunlardan ayrılanlar, 3) Sadece bir kelimesi (çoğunlukla ilk kelime) anlamlı olan, tek başına kullanılabilen sözcüklerden oluşanlar (örn. *kaz maz*), 4) Zıt anlamlılar (Dimitriyev, 1948, s. 74-75). Yazar ayrıca, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin bir araya gelişleriyle ortaya çıkan genel anlam üzerinde de durmuştur. İkilemelerin, ikilemeyi oluşturan unsurların anlamlarına denk olabileceği, daha genel bir anlam ifade edebileceği ya da farklı bir anlam taşıyabileceği tespitlerini yapmıştır (Dimitriyev, 1948, s. 76-79).

¹ Bu konuda çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Türk dilinin çeşitli dönem ve lehçelerini örneklemek üzere tespit edebildiğimiz şu çalışmalar gösterilebilir: Aydın (1997) “Orhon Yazıtlarında Hendiadyoinler”, Kargı Ölmez (1997; 1998) “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (1)”; “Kutadgu Bilig’de İkilemeler (2)”, Şahin (1997) “Ferah-nâme’de Geçen İkilemeler Üzerine”, Savran (1998) “Orhun Yazıtlarında Eş Heceli İkilemeler ve Sıralama Kuralları Üzerine”, Güner-Dilek (2004) “Altay Türkçesinde İkilemeler”, Sev (2004) “Divanü Lügat’it Türk’te İkilemeler”, Toprak (2005) “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, Öztürk (2008) “Yeni Uygur Türkçesinde İkilemeler”, Kara (2009) “Hakas Türkçesinde İkilemeler”, Aktan (2010) “Divânü Lügâti’t-Türk’ün Söz Varlığında Yer Alan İkilemeler”, Atmaca & Kral (2015) “Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması”, Kardeş (2015) “Yakut (Saha) Türkçesinde İkilemeler”.

Kononov (1960, s. 135-138), “Grammatika Sovremennogo Uzbekskogo Literaturnogo Yazıka” adlı eserinde *ikilemeleri* leksik ve anlamsal özelliklerine göre ayrı başlıklar altında incelemiştir. Leksik özellikler bakımından incelemede, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin tek başlarına bir anlam taşıyıp taşıyamaları üzerinde durulmuştur. İki unsuru da anlamlı sözcüklerden oluşanları; “sinonimler”, “zıt anlamlılar”, “genel bir kavram alanıyla ilgili olma bakımından ilişkili olanlar veya işlevleri bakımından benzer sözcüklerden kurulanlar” ve “bir bütünün parçaları olarak ilişkili olanlar” şeklinde sınıflandırmıştır.

Ubryatova (1948)’nin “Parnıye Slova v Yakutskom Yazıke” adlı çalışmasında bu sözler anlam bakımından; eş anlamlılar, zıt anlamlılar, topluluk anlamı taşıyanlar, genel anlamı bileşenlerinin değerlerinin toplamıyla aynı olanlar veya ilgili olmayanlar gibi alt bölümlere ayrılmıştır. Ubryatova, bu sözlerin belirli anlamsal alanlara ait sözlerin bir araya getirilerek oluşturulduğunu vurgulamıştır (Ubryatova, 1948’den akt. Kaydarov, 1958, s. 31-33).

Kaydarov (1958), “Parnıye Slova v Sovremennom Uygurskom Yazıke” adlı eserinde, *ikilemeleri* anlam bakımından eş anlamlılar, zıt anlamlılar, unsurları belirli bir gruba ait kavramları, nesnelere, olayları ve eylemleri ifade edenler alt başlıkları altında incelemiştir. İkileme öğelerinin dilde tek başlarına kullanılıyor olup olmamalarını ise “etimolojik” açıdan ayrı bir bölümde ele almıştır. Ayrıca yazar, tekrarlı yapıları ayırmak için *parno-povtornih slov* ‘çift-tekrarlı sözler’ terimini kullanmıştır.

Ganiyev’in “Tatarcada Birleşik Kelime Teşekkülü” (çev. Turgunbayer, 2010) adlı eserinde ikilemelerin anlam özelliklerine kapsamlı bir şekilde değinilmiştir. Burada *ikilemeler*, “öğeleri arasındaki leksik ve anlamsal ilişkiler” ve “ikilemelerde genel anlamın oluşumu” şeklinde iki genel başlık altında incelenmiştir. Öğeleri arasındaki ilişkiler bakımından bu sözler; eş anlamlılık, zıt anlamlılık, bir bütünün parçaları olma, aynı gruba ait olay veya nesnelere ifade etme gibi yönlerden sınıflandırılmıştır. Bununla birlikte, tekrar yapılarına da sınıflandırma içerisinde yer verilmiştir (Ganiyev, 2010, s. 61-67).

Bu konuda Tuva Türkçesi üzerine de bazı çalışmalar yapılmıştır.² Orgu (1964)’nin “Tıva Dılda Sösternin Turgustunarının Dugayında” başlıklı yazısı konuyla ilgili ilk çalışmalardandır. Tuva Türkçesinde söz yapım yolları hakkında genel bilgiler veren bu çalışmada, sentaktik yolla yapılan sözler arasında ikili sözlere de değinilmiştir. Çalışmada bu sözler için “ejeş söster” terimi kullanılmış; bunların genel özellikleri üzerinde durulduktan sonra ikili sözleri oluşturan sözcüklerin tek başlarına kullanılıp kullanılmama durumları, bu sözcüklerin söz öbeğindeki sıraları gibi konulara değinilmiştir (Orgu, 1964, s. 13-16).

Ondar (2004)’ın “Parnıye Slova v Tuvinskom Yazıke” başlıklı doktora tezi bu konuyla ilgili en kapsamlı çalışma durumundadır. Çalışmanın kapsamı tekrar yapılarını da içermektedir. Burada *ikilemeler*, sözcük türlerine göre ayrı başlıklar altında incelenmiştir. İsimler bölümünde tematik sınıflandırma yapılmış; diğer bölümlerde ise eş anlamlılık, zıt anlamlılık gibi sınıflandırmaların yanı sıra ikilemelerin verdiği pekiştirme, yoğunlaştırma, topluluk gibi anlamlar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın son bölümü ise tekrarlara aittir.

² Tuva Türkçesiyle ilgili temel nitelikteki kaynaklardan olan “Grammatika Tuvinskogo Yazıka” (İshakov&Palmbah, 1961) ve “Amgı Tıva Literaturlug Dıl” (Sat&Salzınmaa, 1980) adlı eserlerde bu konuya yer verilmediği görülmektedir. Söz konusu eserlerde bu sözler; birleşik söz yapıları içerisinde, özelliklerine değinilmeksizin diğer birleşik yapıları sözcüklerle birlikte yalnızca bir iki örnekle kendine yer bulmuştur (İshakov&Palmbah, 1961, s. 106; Sat&Salzınmaa, 1980, s. 97-98, 125-126, 215). Tuva Türkçesindeki ikilemeler, Ondar (2004)’ın, “Parnıye Slova v Tuvinskom Yazıke” adlı incelemesine kadar kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Türkiye’de Tuva Türkçesi üzerine yapılmış kapsamlı çalışmalardan biri olan Gündoğdu (2018)’nin “Tuva Türkçesi Grameri” adlı eserinin cümle bilgisi kısmında, “tekrar grupları” başlığıyla ve genel hatlarıyla bu sözlere yer verilmiştir. Eserde cümle bilgisiyle ilgili sınıflandırmalarda Leyla Karahan’ın “Türkçede Söz Dizimi” adlı eserinin esas alındığı belirtilmiştir. İncelememizin önceki bölümünde söz konusu eserdeki sınıflandırma yöntemine değinilmiştir.

Şagdurova (2014)'nın Hakas Türkçesinde ikilemeleri incelediği “Parniye Slova v Hakasskih Hudojestvennih, Folklornih i Publitsistiçeskih Tekstah” başlıklı makalesi ile Şagdurova ve Bayır-ool (2015)'un Hakas Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak Tuva Türkçesindeki ikilemeleri inceledikleri “Priçini Razvitiya i Sposobi Formirovaniya Parnih Slov v Tuvinskom Yazıke (v Sopostavlenii s Hakasskim Yazıkom)” başlıklı makaleleri, konuyu aynı yaklaşımla ele aldıkları çalışmalardır. Bu incelemelerde ikilemeler semantik özelliklerine göre yukarıda sayılan çalışmalara benzer şekilde dört gruba ayrılmıştır. Birinci grupta eş anlamlılık, zıt anlamlılık, bir sınıfın öğeleri olma gibi yönlerden sınıflandırma yapılmıştır. İkinci grup, bir unsuru tekrarlı bir yapı olan ikilemeleri; üçüncü grup aynı kelimenin tekrarından oluşan ikilemeleri içermektedir. Dördüncü grupta ise her iki unsuru da tek başına kullanılmayan ikilemeler (yansımalar) yer almaktadır. Çalışmalarda ayrıca, ikilemeleri oluşturan sözcüklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkan anlam özelliklerine de değinilmiştir.

Bu çalışmalara bakıldığında da konunun ele alınışında tekrarların yeri bakımından kesin bir sınır olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, konunun semantik açıdan daha geniş bir perspektifle ele alındığı da anlaşılmaktadır.

Terim sorunu değerlendirilirken üzerinde durulması gereken bir diğer nokta da, bu terimlerin uluslararası literatürde hangi terimleri karşıladığıdır. Türkiye'de yapılan çalışmalara bakıldığında en çok *hendiadyoin* ve *reduplication* terimlerinin kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu terimlerin içeriklerine bakıldığında, araştırma konusu söz öbeklerini karşılamaktan uzak oldukları anlaşılmaktadır. Bir terimin tanımı ve kapsamı araştırmacılar tarafından elbette farklı şekillerde yapılabilir. Ancak yine de araştırmalarda bütünlük sağlanması bakımından bu konunun da önemli olduğu açıktır.

Hendiadyoin, “Yunanca *hen* ‘bir’, *dia* ‘yolu ile, aracıyla’, *dyoin* ‘iki’ (iki yoluyla bir), yani iki kavram kullanarak tek bir kavram anlatma” anlamına gelmektedir (Ağakay, 1954, s. 97). Dil biliminde terim; bir kavramın, birbirini tamlayan iki sözcük olarak değil de birbirine bağlaçla (İngilizce daima *and* “ve” bağlacıyla) bağlı iki sözcük şeklinde ifade edildiği bir söz sanatını işaret etmektedir³ (Burchfield, 1998: s. 357-358; Bussmann, 1996: s. 506; www.en.oxforddictionaries.com/definition/hendiadys, 2018). Bu konuda Ağakay (1954, s. 97)'in verdiği bir örnek de şu şekildedir: “Dua eden seslerle dolu bir tapınak (un temple rempli de voix qui prient) yerine ‘sesler ve dualarla dolu bir tapınak (un temple rempli de voix et de prières)’ demek bir *hendiadyoin* yapmak olur. Burada ‘sesler ve dualar’ çifti ile, tek sayılan ‘dua eden sesler’ kavramı anlatılmış olur”.

Türk dilinde ikilemeler üzerine yapılan ilk çalışmalardan itibaren “hendiadyoin” terimiyle karşılaşılmaktadır. Foy'un (1899) “Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*” başlıklı incelemesi hem konunun ele alınışı hem de terimin kullanılışı bakımından ilk çalışmalardandır. Çağatay (1978; 2008) da Eski Uygurcadaki “hendiadyoinler”i ele aldığı çalışmasıyla sonraki incelemelere büyük ölçüde referans oluşturmuştur. Çağatay (2008, s. 234)'in hendiadyoin'in Türkçede kullanımına dayanan tanımı şu şekildedir: “Aynı manada yahut yakın manadaki iki kelimenin bir tek kelime gibi bir anlam ifade etmesi. Hendiadyoinler ekseriya iki sinonimden ibarettir. Bunların yanında birbirini tamamlayan, bazen de birbirinin karşılığı ve hatta zıddı olan kelimelerden mürekkep Hend-n'ler vardır.” Terimin, aslında farklı bir dil fenomenini ifade etmekte olduğu yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ağakay (1954, s. 97-98), Sertkaya (1982, s. 265), Kincses (2004, s. 1125) de *hendiadyoin* teriminin Türkçede kullanımının farklı olduğunu, terimin daha geniş bir anlam kazanmış olduğunu ifade etmişlerdir. Terim orijinal anlamıyla Türkçedeki “ikileme” olgusundan farklı bir olayı, bir söz sanatını ifade

³ Örnek olarak; *nicely warm* “hoş bir samimiyetle” demek yerine *nice and warm* “hoş ve samimi/sıcak” şeklinde bir ifade *hendiadyoin* olarak adlandırılmaktadır.

etmektedir. “Hendiadyoin”le ilgili bu açıklamalardan sonra *reduplication* teriminin de kapsamına bakılarak bu konuda bir değerlendirme yapılabilir.

Sözlük anlamı, “tekrar/tekrarlama/yineleme” olan *reduplication* terimi, dil biliminde temel olarak “sözcüğün kök, gövde ya da bir parçasının tekrarlandığı morfolojik bir süreç” anlamına gelmektedir (www.glossary.sil.org/term/reduplication, 2018). Örnek olarak, bazı Hint-Avrupa dillerinde bir fiil kökünün ilk konsonantının ya da hecesinin ikilenmesi bir zaman (*tense*) biçimi yapım yolu; çeşitli diğer dillerde tekrarlama, bir ismin çokluk biçimini yapma, vurgu ya da pekiştirme aracı olabilmektedir (Mario ve Gaynor, 1954, s. 183; Bussmann, 1996, s. 989). Bu yapılar, sözcüğün tamamının ya da bir bölümünün yinelenmesine göre *full reduplication* “tam ikileme/tekrar/yineleme” ve *partial reduplication* “kısmi ikileme/tekrar/yineleme” olmak üzere genel olarak ikiye ayrılmaktadır (Rubino, 2005, s. 11)⁴.

Türkiye'deki çalışmalarda gerek aynı kelimenin tekrarı gerekse kelimenin bir unsurunun tekrarıyla meydana gelen yapılar; kimi çalışmada tekrar içermeyen (genellikle “hendiadyoin” olarak adlandırılan) yapılarla birlikte “ikileme” çatısı altında verilmiş, kimilerinde de ya “ikileme” adıyla ayrı bir unsur olarak ya da başka bir terimle işaretlenerek değerlendirilmiştir.

Bazı kaynaklarda ikileme teriminin yabancı dildeki karşılıkları arasında “gemination” da sayılır. *Gemination* terimi daha çok ses tekrarı, bir sesin ikilemesi, ikizleşmesi olayını ifade etmektedir (Demircan, 1996; Bussmann, 1996, s. 451; Crystal, 2008, s. 206). Dolayısıyla *ikileme* çatısı altında ele alınan unsurlardan farklı bir olayı ifade etmektedir. Nitekim Emre (1945, s. 547), “Türk Dilbilgisi” adlı eserinde *katmerleme* (*gemmination*) terimiyle ses ve hece tekrarlı kelimeleri ifade etmiştir: *anne, kekeme, apaçık* vb.

Bu terimlere bakıldığında, *ikileme* çatısı altında ele alınan eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerden oluşan yapıların, literatürdeki karşılığı bakımından bu terimlerin kapsamında yer almadığı görülmektedir. *Hendiadyoin* apayrı bir söz sanatını ifade etmek üzere kullanılmakta, *reduplication* terimi de genel olarak “tekrar/yineleme”yi ifade etmektedir. Terimlerin kapsamı Türk dilinin özelliklerine göre çizilecek olsa bile bütünsel açıdan bakıldığında bir tutarlılığın sağlanması önemli görülmektedir. Bu, adı geçen yapıların özelliklerinin daha ayrıntılı ve etkili bir biçimde ortaya konulabilmesi bakımından da önemlidir. Bu yapıların ayrı ayrı özellikleri üzerinde durmak ve bunları sınıflandırmak ayrı bir çalışmanın konusu olacağından burada Tuva Türkçesi örneğinde “ikili sözler” olarak adlandırmayı tercih ettiğimiz yapılar üzerinde durulacaktır.

3. “İkili Sözler”

Türkçe Sözlük'te *ikileme*; “anlamı güçlendirmek için aynı kelimenin tekrarlanması, anlamları birbirine yakın, karşıt olan veya sesleri birbirini andıran kelimelerin yan yana kullanılması” (www.sozluk.gov.tr, 2018) şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanımdan, sözcüğün günümüzdeki kullanımının, *tekrar* kavramını da büyük ölçüde içerdiği anlaşılmaktadır. Ancak eş görevli iki farklı sözcüğün belirli anlamsal ilişkilerle bir araya gelerek oluşturduğu sözlerin, “tekrar” ifade eden terimler içerisinde yer almadığı önceki bölümde gösterilmiştir.⁵

⁴ Tam tekrar için Tausug dili (Avustralya dilleri, Filipinler) dayang “madam, bayan” - dayangdayang “prensese”; kısmi tekrar için Pangasinan dili (Avustralya dilleri, Filipinler): too “adam” > totoo “insanlar, halk” örnek olarak gösterilebilir (Rubino, 2005: 11-13; www.wals.info/chapter/27, 2018).

⁵ İlk bölümde değinilen çalışmalardan Çağatay (1978)'in, “hendiadyoinler” adıyla terimin kapsamını eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerle sınırlı tutarak tekrar gruplarını incelemesine dâhil etmediği görülmektedir. “İkilemeler” üzerine yapılan ve gerek Türkçeleştirilmiş gerekse yabancı dildeki karşılık olarak “hendiadyoin” terimini kullanan çalışmalarda çoğunlukla Çağatay (1978) referans alınmakla birlikte, bu çalışmaların hepsinde kapsamın bu şekilde olmadığı, tekrar yapılarının da kapsama alındığı görülebilmektedir.

Bu yapılar, dil bilimi literatüründe *binomials/binomial expressions*⁶ “ikili, iki sözcükten oluşan (sözler/ifadeler)” terimine karşılık gelmektedir. Bu terim için, sözlük anlamından hareketle, bu çalışmada “ikili sözler” terimini tercih etmekteyiz.⁷ *Binomial* sözcüğü, Latince *binominis* “iki ada sahip olma, iki adlılık” (< bi+nomin, *nomen* “ad, isim”) sözcüğüne dayanmaktadır (www.merriam-webster.com/dictionary/binomial/, 2019). Terim, dil biliminde eş görevli aynı türden iki sözcüğün bir semantik ilişkiye dayalı olarak bir araya geldiği yapıları ifade etmektedir (Kopaczyk & Sauer, 2017, s. 3). İngilizce *bread and butter* “ekmek ve tereyağı”, *man and wife* “koca ve karı (karı koca)”, *day and night* “gündüz ve gece” gibi söz öbekleri bu konuda yaygın olarak bilinen örnekler arasındadır (Kopaczyk & Sauer, 2017, s. 2-4). Türkçede de bulunan *anne baba*, *karı koca*, *gece gündüz* gibi ifadeler bu kapsama girmektedir. İngilizcede ve daha başka dillerde bu söz öbekleri arasında bir bağlaç kullanılırken Türk dilinde bu yapıları oluşturan sözcükler bağlaçsız olarak bir araya gelmektedir.

Türk dilinde Eski Türkçeden beri bağlaç türünün yaygın olmayışı dolayısıyla, bu yapıdaki ifadelerde bağlaçlı bir kuruluş görülmez. İkili sözlerle ilgili bu özelliğe çeşitli gramer kitaplarında daha önce dikkat çekildiği görülmektedir. Banguoğlu (1986, s. 510), söz dizimi bahsinde ele aldığı bu yapıları “bağlamsız bağlam öbekleri” şeklinde adlandırmış ve Türkçede bağlaç türünün geç gelişmiş olması sebebiyle bu sözcüklerin bağlaçsız olarak bir araya kolayca gelebildiklerini belirtmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 394). Grönbech (2011, s. 101) de bu yapıları “ad grupları” arasında, “sıralamalar” adıyla göstermiş; bunların, Türkçede aslen bağlama edatları bulunmadığı için sözcüklerin birbiri arkasına eklenmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Gencan (2011, s. 219-220) ise, *ikizlemeler* terimiyle işaretlediği bu sözlerin oluşumunda bağlaç bulunmadığını, ancak bağlaçların (*ile*, *ve* bağlaçları) görevinin sezilmekte olduğunu ifade etmiştir.

Terimin sınırını çizmek açısından “eşanamlılık” olgusuna ve “eşanamlı” olduğu ifade edilen unsurların bu yapı içerisindeki yerine de değinmek gerekmektedir. Öncelikle, dilbilimsel olarak aynı dil içinde iki ayrı göstergenin bütünüyle aynı anlama gelemeyeceğini (Aksan, 2004, s. 69) belirtmek gerekir. Yabancı dillerden giren sözcüklerle yerli sözcükler arasında *eşanamlılık* (ör. *ak-beyaz*) oluşabilir, yerli sözcüklerde de art zamanlılığa bağlı olarak eş anlamlılık görülebilir. Bunun dışında ikili sözler bağlamında eş anlamlı olduğu ifade edilen unsurlar genellikle yakın anlamlı ya da anlamca ilgili/aynı kavram alanına ait sözcüklerdir.

İkili sözler bakımından eşanamlılık kategorisi özel bir yer tutmaktadır. Aynı anlama sahip yabancı kökenli sözcüklerle Türkçe kökenli sözcüklerin bir araya gelişiyle kurulan ikili sözler Eski Türkçeden beri görülmektedir. Özellikle Uygurca döneminde bu tür ifadelerle sıkça rastlanmaktadır. Yeni dinler ve kültür çevreleri ile bu kültürlerle ait çeviri eserler dolayısıyla Eski Uygurca eserlerde yeni kavramlar ve alıntı sözcüklerle sıkça karşılaşılır. Bu dönemdeki ikili sözler üzerinde de bu durumun etkisi görülür. Tekin (2014, s. 99), bu sözlerde büyük çoğunlukla ikinci ögenin, birinci ögeyi izah ettiğini belirterek bu durumun sebepleriyle ilgili görüşlerini şu şekilde ifade eder: “1. Kelime yabancı bir dilden alınmıştır ve henüz dilin öz malı olmamıştır, yani kelime henüz herkes tarafından anlaşılabilir bir duruma gelmemiştir, 2. Kelime Türkçe asıllıdır ama bağlı bulunduğu kelime ailesinden ayrı düşmüştür, dolayısıyla manası bulanıklaşmıştır; semantik saydamlığı kaybolmuştur, 3. İştikakı yenidir dolayısıyla üstlendiği yeni mana henüz yaygınlaşmamıştır.” Yabancı sözcük + Türkçe sözcük şeklindeki ifadeler, bu sözcüklerin birbirlerini açıklamak üzere birlikte kullanıldıkları görüşünü desteklemektedir. Tekin, bu yapıyı *“xyz yani abc demektir” kalıbından “xyz+abc” kalıbına geçiş şeklinde formüle eder (ör. *nom *yani törü > nom törü* “kanun”). Bu

⁶Aynı terimi ifade etmek üzere *binomial pairs*, *binomial word pairs* gibi ifadelerle de karşılaşılmaktadır. Terim olarak daha eski çalışmalarda *word-pairs*, *doublets*, *twin formulae*, *freezes* gibi ifadeler de kullanılmıştır (www.arts.kuleuven.be/ling/ICEHL18/workshops/exploring-binomials, 2018).

⁷Terimin Türkçe karşılığı için daha önce kullanılmış olan *koşma sözler*, *söz koşmaları*, *ikizlemeler* gibi terimler tercih edilebileceği gibi *çift sözler*, *eş sözler* gibi terimler üzerinde de düşünülebilir ya da *ikileme* terimi sadece bu tür ifadeleri işaretlemek üzere kullanılabilir. Bu çalışmada, sınırlarını çizerek “ikileme” terimini tercih etme eğiliminde iken, ikileme teriminin “tekrar”ı da içeren çağrışım alanı dolayısıyla şimdilik ayrı bir terim kullanmanın işlevsel olacağını düşündük.

formülün ilk biçimi Uygurca'da görülmez, ancak İslami kültürün etkisiyle söz varlığında Arapça ve Farsça kelimelerin yoğunluk kazanmaya başladığı Eski Anadolu Türkçesine ait metinlerde bu kullanıma örnekler bulunmaktadır: *pencik ya 'ni bişdebir*, *mevlâ ya 'ni azâd kılan*, *çalap ya 'ni azâd kılan* (Tekin, 2014, s. 100-101).

Belirli semantik ilişkilerle bir araya gelen ikili sözlerle yabancı sözcük+Türkçe sözcük (veya tersi Türkçe sözcük+yabancı sözcük) kalıbındaki ifadelerin farklı motivasyonlara sahip oldukları söylenebilir. İkili sözleri bir araya getiren motivasyon; birlikte bir kavramı, durumu ya da bir bütünü karşılamaktır. Bu sözler birbirleriyle ilgisi bulunan ya da zıt anlamlı sözcüklerden oluşmaktadır. Türkçe ve yabancı kökenli sözcüklerin birlikte kullanılmasındaki amaç ise, yabancı sözcüğün anlamını izah etmektir. Eski Uygurcadaki eşanlamlı ikilemeler büyük çoğunlukla yabancı sözcük+Türkçe sözcük kuruluşundaki yapılardır (Şen, 2002, s. 2; Can, 2010, s. 86). Buna karşılık Türkçe ve yabancı sözcük kuruluşunda zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikileme görülmemektedir (Şen, 2002, s. 2). Eski Uygurca ikilemelerin bütününe bakıldığında ise, bunların çok büyük kısmının iki Türkçe sözcükten oluştuğu görülmektedir (Şen, 2002, s. 2; Can, 2010, s. 14). Buna göre ikili sözlerin, yalnızca yabancı kökenli sözcüklerin anlamını belirtmek üzere bir araya gelen yapılar değil, Türk dilinin ifade araçlarından ve söz yapım yollarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yabancı sözcük ve Türkçe sözcük birleşiminden oluşan (eş anlamlı) sözlerle diğerleri arasında kuruluş bakımından bir farklılık daha sezilmektedir. Tekin (2014)'in yukarıda açıklanan görüşleri esasında, bu sözlerde iki sözcük arasında bir açıklayıcı bağlaç fonksiyonu sezilmektedir. Şen (2002, s. 3) de; *atlıg* ve *tegme* “adlı, denen” bağlayıcı sözcükleriyle kurulan yapıları (ör. *kısarı atlıg arslan* “aslan”: Sanskritçe+Türkçe) ikilemeler arasında göstermiştir. İkili sözcüklerdeki kuruluş ise, “ve, ile” bağlaçlarıyla veya bunların fonksiyonuyla olmaktadır. Her iki oluşumun da bir bağlama grubu özelliği gösteriyor olması ise ortak özellikleridir. Türk dilinin özelliğine uygun olarak bu sözcükler arasında bağlaç kullanılmıyor olsa da bağlaç fonksiyonu sezilir. Pek çoğu için, kalıplaşmaya bağlı olarak bağlaç fonksiyonunun tamamen silikleştiği de söylenebilir. İki ayrı motivasyonla doğan bu söz gruplarının, zamanla tek bir kategori olarak algılanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Eş zamanlı olarak bakıldığında ise kökeninde iki ayrı motivasyondan kaynaklanan bu yapıları ayırtmak çok kolay görünmemektedir. Bunların ayrıntılı olarak değerlendirilebilmesi için art zamanlı ayrı çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada *ikili sözler (binomials)*; belirli anlamsal ilişkilerle bir araya gelen, aynı türden ve eş görevli iki sözcüğün art arda sıralanmasıyla oluşan yapıları ifade etmektedir. Bunun dışında kalan diğer yapıların *tekrar/yineleme* terimi kapsamında olduğuna biz de katılıyoruz; bu nedenle “tekrarlar” (*reduplication*) bu çalışmanın kapsamına girmemektedir.

Konu üzerine yapılmış çalışmalarda bu sözlerin anlam özelliklerine çoğunlukla eş anlamlılık, yakın anlamlılık ve zıt anlamlılık yönlerinden bakılarak kısmen yer verilmiştir. Kimi kaynaklarda yer verilen, ikilemeyi oluşturan sözcüklerin tek başına anlamının olup olmaması ya da tek başına kullanılıp kullanılmaması da bu kapsamda yer almaktadır. Ancak bu özelliğin, esasında ikili sözleri bir araya getiren bir anlam ilişkisi olmadığını söyleyebiliriz. Anlam bakımından sadece bu yönlerden inceleme, bu sözlerin anlam özelliklerini ortaya koymada eksik kalmaktadır. İkili sözlerin, bu sözü edilen sınıflandırmaların yanında, yapıyı oluşturan sözcüklerin bir araya gelişlerindeki motivasyonlar bakımından da değerlendirilmesi gerekli ve yararlı görülmektedir. Bu çalışmada ikili sözlerin bu özellikleri tahlil edilmeye çalışılmıştır.

4. Tuva Türkçesinde *ikili sözler*

Tuva Türkçesinin söz varlığında *ikili sözler* geniş bir yer tutar. Bu yapılar, Türk dilinin her evresinde ve lehçesinde görülmekle birlikte Tuva Türkçesinde hususî bir söz yapım vasıtası olarak işlek bir kullanıma sahiptir. Bu yapıyı oluşturan sözcüklerin bir araya gelişinde çeşitli semantik ilişkiler rol oynamaktadır. Bu sözler arasında; *ada-ıye* “anne/ana baba”, *dün-hün* “gece gündüz”,

hol-but “el ayak” gibi, karşılıkları Türk dilinin her sahasında ve Türkiye Türkçesinde de görülebilecek örnekler yanında, çeşitli anlamsal kategorilerin örneksenmesi ve bazı sözcüklerin sürekli birlikte kullanımından kaynaklandığı izlenimini veren birleştirmeler dikkati çekmektedir. İkili sözlerin bir bölümü de özellikle yabancı kökenli sözcüklerle kurulan eş anlamlı yapılardır. Ayrıca ikili yapıyı oluşturan sözcüklerin dilde tek başlarına kullanılıp kullanılmamaları da bu sözlerin üzerinde durulması gereken diğer bir yönüdür. Bu nedenle bu bölümün birinci kısmında ikili sözler leksik-semantic ve etimolojik özellikleri bakımından değerlendirilmiş; ikinci kısımda ise unsurları arasındaki anlamsal ilişkiler açısından incelenmiştir.

4.1. Kökenleri ve Leksik-Semantik Özellikleri Bakımından *ikili sözler*

Bu kısımdaki malzemenin esasını eş anlamlı ikili sözler oluşturmaktadır. Eş anlamlıların ikili sözler içerisindeki özel yerine yukarıda ayrıntılı olarak değinilmiştir. Eş anlamlı sözlerin bir araya gelişlerindeki önemli kaynaklardan biri, aynı ya da yakın anlama sahip yabancı kökenli sözcüklerle yerli sözcükleri birleştirmek olduğundan, bu bölümde sözcüklerin kökenleri açısından konunun ele alınması gerekli görülmüştür. Ayrıca ikili sözleri oluşturan öğelerin bazen dilde tek başına kullanılmayan sözcükler olması, hem leksik hem etimolojik olarak bu sözcüklere değinmeyi gerektirmektedir.⁸

4.1.1. Unsurlarının kökenleri bakımından ikili sözler:

İkili yapıyı oluşturan sözcüklerin ikisi de Türk dili kaynaklı olabilir:

algı-keş “deri, post” (TS I, 110); **algı** “deri, post” - **keş** “deri; post”

algı-kışkı “bağırma, haykırış, çığlık, gürültü, yüksek ses” (TRS, 53; TS I, 110); **algı** “bağırma, bağırış, haykırma, çığlık, nida, vb. yüksek ses” - **kışkı** “bağırma, çığlık, tiz çığlık, yüksek ses”

bag-çep “ip, organ, halat, kement, kayış” (TS I, 197); **bag** “bağ, ip, organ, kayış” - **çep** “ip, organ”

dırışkak-bürüşkek “kırışik, buruşuk, çok buruşmuş olan” (TS I, 562); **dırışkak** “kırışik, buruşuk” - **bürüşkek** “buruşuk, büzülmüş, kırışik”

dölem-döstek “yüksek yer, tümsek, tepe yer” (TS I, 493); **dölem** “yüksek, tepe; yüksek yer, tepe yer” - **döstek** “tümsek, çıkıntı, yüksek yer”

eş-öör “arkadaşlar, dostlar” (TRS, 621); **eş** “arkadaş, yoldaş, dost” - **öör** “arkadaşlar, dostlar”

ut-daaş “gürültü, patırtı, ses” (TRS, 602); **ut** “ses; gürültü” - **daaş** “ses; gürültü”

ırak-uzak “uzak, ırak” (TRS, 599); **ırak** “ırak, uzak” - **uzak** “uzak, ırak”

öl-çaş “küçük (çocuk); taze, körpe (bitki)” (TS II, 505); **öl** “yaş, ıslak; yaş, taze (bitki)” - **çaş** “küçük, çocuk, bebek; çocukluk; taze, körpe”

Yabancı kökenli sözcükler açısından Tuva Türkçesindeki ikili sözlerin bünyesinde en çok Moğolca alıntılar görülür. Tuva Türkçesinde genel olarak Moğolca alıntı oranı yüksektir. İki toplum arasındaki tarihi-kültürel etkileşime paralel olarak Tuva Türkçesinde Moğolcanın büyük bir etkisi olmuştur. Bu durum, söz varlığında da kendini gösterir. İkili sözlerin bünyesindeki Moğolca alıntılara dair örnekler şu şekilde gösterilebilir:

Birinci ögesi Moğolca alıntı olanlar:

ajıl-iş “iş” (TRS, 43; TS I, 78); **ajıl** “iş” (< Mo. *acil/ajil* ESTY I, 67) - **iş** “iş”

amır-dış “sükûnet, sakinlik, dinlenme, rahat, huzur” (TRS, 59; TS I, 127); **amır** “rahat, huzur; kolay” (< Mo. *amur* MTS, 74 - **dış** “dinlenme; rahat, huzur, sükûnet”

⁸ Tek başına kullanımı olmayan yahut anlam taşımayan bu özellikteki sözcüklerin bir kısmı tekrar yapılarına dayanabilmektedir. İncelememiz *tekrarları* (*reduplication*) içermediği için bu yapılara burada yer verilmemiştir.

amı-tın “can, canlılık, yaşam, hayat” (TRS, 59; TS I, 129); **amı** “can, yaşam, hayat” (< Mo. *ami(n)* MTS, 70) - **tın** “can, ruh, yaşam”

bodal-sağış “düşünce, fikir, niyet” (TS I, 269); **bodal** “düşünce, fikir” (< Mo. *bodul/bodol* MTS, 156) - **sağış** “akıl; düşünce, fikir; niyet, kasıt; arzu, istek, heves”

doozun-dovurak “toz ve toprak, toz toprak” (TS I, 478); **doozun** “toz” (Mo. *togusu(n)/toos(on)* ESTY II, 196-197) - **dovurak** “toprak”

ertem-bilig “bilgi, bilim; öğretim, tahsil, öğrenim” (TRS, 618); **ertem** “bilim” (< Mo. *erdem* MTS, 405) - **bilig** “bilgi”

kileğ-kılık “öfke, gazap, kızgınlık” (TS II, 131); **kileğ** “öfke, hiddet” (< Mo. *hilen(g)/kiling* ESTY III, 156) - **kılık** “öfke, kızgınlık, sinirlilik, asabılık”

kinçi-bek “pranga, zincir, kelepçe” (TS II, 133); **kinçi** “zincir, pranga, kelepçe” (< Mo. *ginci/ginj* MTS, 483) - **bek** “pranga, zincir”

küçü-küş (~*küş-küçü*) “güç, kudret” (TS II, 257; TRS, 271); **küçü** “güç, kudret” (< Mo. *küçin(n)*, *küçü(n)* ESTY III, 362) - **küş** “güç, kuvvet”

nayır-doy “bayram, şenlik, toy” (TS II, 394); **nayır** “bayram, şenlik, toy” (< Mo. *nayr* MTS, 684) - **doy** “toy, bayram, şenlik”

sudal-damır “nabız, damarlar” (TS II, 747); **sudal** “nabız” (< Mo. *sudal* MTS, 879) - **damır** “damar”

İkinci ögesi Moğolca alıntı olanlar:

aar-berge “ağır; güç, zor” (TRS, 28; TS I, 39); **aar** “ağır; güç, zor” - **berge** “güç, zor” (< Mo. *berke/berh* MTS, 144)

aarig-çovulağ “hastalık, hastalıklar” (TRS, 29; TS I, 43); **aarig** “hastalık” - **çovulağ** “üzüntü, keder, acı; ağır hastalık” (< Mo. *cobalağ* TW, 125)

arın-nüür “yüz, çehre” (TRS, 72; TS I, 177); **arın** “yüz, çehre” - **nüür** “yüz, çehre” (< Mo. *nigur/nüür* MTS, 707)

arın-şıray “yüz, çehre, görünüş” (TRS, 72; TS I, 168); **arın** “yüz” - **şıray** “çehre, yüz, görünüş” (< Mo. *çiray* MTS, 254)

at-şola “ad, lakap, ad san” (TRS, 77; TS I, 179); **at** “ad, isim” - **şola** “takma ad, lakap, nam” (< Mo. *çola, çolu* TW, 266)

çaa-dayın “savaş” (TRS, 503); **çaa** “savaş” - **dayın** “savaş” (< Mo. *dayin/dayn* ESTY II, 66)

çook-kavı “yakın, civar, dolay” (TRS, 539); **çook** “yakın” - **kavı** “yakın, civar, dolay, çevre” (< Mo. *kabi* TW, 194)

derig-herkesel “teçhizat, donatım” (TRS, 159; TS I, 432); **derig** “teçhizat, donatım” - **herkesel** “alet, cihaz, aygıt” (< Mo. *keregsel/heresgel* MTS, 570)

dış-şöleen “rahat, huzur, huzur içinde olma” (TS I, 563); **dış** “dinlenme; rahat, huzur, sükûnet” - **şöleen** “rahat, huzur; sakin, huzurlu; hür, serbest” (< Mo. *çilüğe(n)/çölöö(n)* MTS, 245)

ut-şimeen “gürültü, patırtı, ses” (TRS, 602); **ut** “ses; gürültü” - **şimeen** “gürültü” (< Mo. *çimege(n)* MTS, 247)

kadıg-doşkun “sert, acımasız” (TS II, 27); **kadıg** “katı, sert; sert, kaba” - **doşkun** “sert, acımasız, gaddar” (< Mo. *dogsıd~dogsın* ESTY II, 217)

kıdıg-kızıgaar “kıyı, sınır” (TS II, 262); **kıdıg** “kıyı, kenar” – **kızıgaar** “sınır, hudut” (< Mo. *kicagar* MTS, 589)

kırgan-çönük “yaşlı, çok yaşlı” (TS II, 294); **kırgan** “yaşlı, ihtiyar” – **çönük** “çok ihtiyar, dermansız” (< Mo. *cönüg* MTS, 1262)

kurug-hoozun “boş, bomboş” (TS II, 238); **kurug** “boş” – **hoozun** “boş; gereksiz, önemsiz” (< Mo. *hogusun/hooson* MTS, 1126)

kut-sünezin “ruh, can” (TS II, 241); **kut** “ruh, can” – **sünezin** “ruh, can” (< Mo. *sünesü(n)* MTS, 890)

küş-şıdal “güç, kuvvet” (TRS, 271; TS II, 260); **küş** “güç, kuvvet” – **şıdal** “güç, kuvvet, kudret” (< Mo. *çidal* MTS, 237)

ög-bajıj “çadır, yurt, ev” (TS II, 483); **ög** “çadır, ev” – **bajıj** “ev, bina” (< Mo. *baysing/bayşin(g)* MTS, 116)

sagış-setkil “duygu düşünce, ruh, niyet” (TRS, 361; TS II, 608); **sagış** “akıl; düşünce, fikir; niyet, kasıt; arzu, istek, heves” – **setkil** “duygu, his, ruh, düşünce” (< Mo. *sedkil* TW, 247)

sös-domak “söz, sözler, konuşma, konuşmalar” (TS II, 734); **sös** “söz, laf, konuşma” – **domak** “konuşma; cümle; dil” (< Mo. *domug/domog* ESTY II, 188)

İki ögesi de Moğolca alıntı olanlar:

adaan-möörey “yarış, yarışma, düello” (TRS, 35; TS I, 61); **adaan** “öç, intikam; rekabet, yarışma” (< Mo. *ataga(n)/ataan* ESTY I, 55) – **möörey** “yarış, yarışma” (< Mo. *mörüy/möriy* ESTY IV, 164-165)

ajıl-amıdıral “iş, çalışma, yaşamı idame ettirme” (TS I, 77); **ajıl** “iş, çalışma; meslek” (< Mo. *acil/ajil* ESTY I, 67) – **amıdıral** “yaşam, hayat” (< Mo. *amidural* MTS, 71)

amır-çırgal “saadet, mutluluk” (TRS, 59; TS I, 128); **amır** “rahat, sukunet, dirlik, huzur, esenlik” (< Mo. *amur* MTS, 74) – **çırgal** “mutluluk, saadet” (< Mo. *cırgal/jargal* MTS, 1244)

amır-mendi “sağ, sağlıklı, esen, huzurlu” (TRS, 59; TS I, 128); **amır** “rahat, sukunet, dirlik, huzur, esenlik” (< Mo. *amur* MTS, 74) – **mendi** “sağlık, esenlik” (< Mo. *mendü* ESTY IV, 102-103)

çüül-bürü “muhtelif, çeşitli” (TRS, 552); **çüül** “şey; yazı, makale” (< Mo. *cüyl/züyl* “tür, cins, çeşit; şey; bölüm, konu, paragraf, vd.” MTS, 1271) – **bürü** “her, bütün, hep” (< Mo. *büri* MTS, 203)

yanzı-bürü “çeşitli, çeşit çeşit, değişik, değişik şekillerde” (TRS, 625); **yanzı** “çeşit, tür; suret, tarz, şekil” (< Mo. *yangcu/yanz* MTS, 536) – **bürü** “her, bütün, hep” (< Mo. *büri* MTS, 203)

kinçi-darlal “zulüm, eziyet, baskı” (TS II, 133); **kinçi** “zincir, pranga, kelepçe; zulüm, eziyet, baskı” (< Mo. *ginci/ginj* MTS, 483) – **darlal** “zulüm, eziyet, baskı” (< Mo. *darulal/darlal* ESTY II, 100)

kıceel-surguul “dersler, eğitim, öğretim” (TS II, 139); **kıceel** “ders” (< Mo. *kıçiyel/hıceel* ESTY III, 162) – **surguul** “okul; tahsil, öğrenim, öğretim; öğrenci” (< Mo. *surgaguli/surguuli, surgal/surgaal* MTS, 885)

kogoral-şüüdel “kayıplar; zararlar, giderler, masraflar” (TS II, 144); **kogoral** “kayıp, kaybetme, kaybolma; zarar, ziyan” (< Mo. *hokiral/hohirol* ESTY III, 164) – **şüüdel** “masraf, gider, sarfiyat” (< Mo. *süydkel/süytgel* MTS, 888)

koçu-şoot “alay, istihza” (TS II, 183); **koçu** “alay, istihza” (< Mo. *hoçi* ESTY III, 205) – **şoot** “alay, istihza” (< Mo. *şood* ESTY III, 205)

Rusça alıntılarının bulunduğu ikili sözler de vardır, ancak bunların sayısı daha sınırlıdır:

konfet-çigir “şekerleme ve tatlılar” (TS II, 168); **konfet** “şeker, şekerleme, bonbon” (< Rus. *конфета* ‘*konfeta*’) – **çigir** “şeker; tatlı”

maşına-çepsek “makinelere, çeşitli makinelere” (TS II, 338); **maşına** “makine; araba, otomobil” (< Rus. *машина* ‘*maşına*’) – **çepsek** “alet, vasıta, araç; silah”

maşına-traktor “otomobil ve traktörler” (TRS, 291; TS II, 338); **maşına** “araba, otomobil; makine” (→ **maşına-çepsek**) – **traktor** “traktör” (< Rus. *трактор* ‘*traktor*’)

orden-havıyaa “nişan, devlet nişanı” (TS II, 465); **orden** “nişan, ödül, devlet nişanı” (< Rus. *орден* ‘*orden*’) – **havıyaa** “nişan, ödül, devlet nişanı”

saazın-karandaş “kâğıt ve kalem” (TS II, 597); **saazın** “kâğıt” – **karandaş** “kalem” (< Rus. *карандаш* ‘*karandaş*’)

4.1.2. Unsurlarının leksik-semantik özellikleri bakımından ikili sözler:

İkili sözleri oluşturan unsurlar dilde aktif olarak kullanılan sözcükler olabileceği gibi, biri veya ikisi de tek başına kullanımı olmayan sözcükler olabilir. Tek başına kullanımı olmayan bu sözcükler; zamanla kullanımdan düşmüş, arkaikleşmiş olabileceği gibi, başka lehçelerden ya da dillerden alıntı unsurlar da olabilir.

İkinci unsuru tek başına kullanılmayan bir sözcük olan ikili sözler:

ala-bula “çeşitli renklerde, alaca, alacalı” (TRS, 51; TS I, 102); **ala** “ala, alaca, karışık renkli” – **bula** (krş. ET *bulga-* “karışmak, karıştırmak”, Az., TT, Türk. *bula-* EDPT, 337; Başk. *bula* “düzensizlik, karışıklık”, Çağ., TT ağz., Az., Y.Uyg. *ala bula*, Özb. *ola-bula*, vd. ESTY I, 90)

argan-dorgan “zayıf, güçsüz, zayıflamış” (TS I, 152); **argan**– **dorgan** (< ET *tor-* “açlıktan ölmek, açlıktan zayıf ve bitap düşmek” TEKİN, 176; *torug/toruk* “güçsüz, zayıf, kuvvetsiz” EUTS, 247)

at-sıp “ad, isim” (TRS, 76; TS I, 177); **at** “ad, isim” – **sıp** (krş. ET, OT *çav* “ün, şan, şöret”; Alt., Tel. (Teleüt) *çap*, Bar. (Baraba) *tsap* (Radloff IV) EDPT, 393)

bert-mejel “geçilmesi zor yer” (TRS, 100; TS I, 245); **bert** “geçilmesi zor yer” – **mejel** (krş. Kaz., Kkalp., Nog. *meşel* “raşitizm; malul, felç olmuş; zayıf, kuvvetsiz, çelimsiz” ESTY I, 216)

but-dayak “ayak, bacak, ayaklar, bacaklar” (TS I, 321); **but** “ayak”– **dayak** “ayak, bacak” (< Uyg. *tayak* “destek, dayak” EUTS, 229; DLT *tayak* “değnek, baston; dayanak” DLT, 864)

düş-dül “düş, rüya; düşler, rüyalar” (TRS, 191; TS I, 544); **düş** “düş, rüya” – **dül** (< Uyg. *tül* “düş, rüya” ESTY II, 304; EUTS, 257; krş. Hak. *tül* “gerçek, gerçeklik; bilinçaltı” ESTY II, 303)

katkı-itki “gülme ve eğlence, neşe” (TRS, 232; TS II, 93); **katkı** “gülme, gülüş”

kuda-huvagay/huvuy/huvu “dünür” (TRS, 262; TS II, 215); **kuda** “dünür” – **huvagay** (krş. Alt. *kuda-kuuy*, Yak. *homogoy* “kavrayışlı, zeki, akıllı”, Hak. *hubahay* “hayalci, hayalperest; yalancı, palavracı”, *humarhi* “vasiyet; öğüt, nasihat; hatıra, yadigar”, ET *kumaru* ~ *kumartku* “vasiyet, öğüt, nasihat”, Çağ. *kumakçı* “övünge, palavracı”, *kumal* “övünge, palavracılık” ESTY III, 261-262)

oyuk-delik “düz olmayan, eğri büğrü, girintili çıkıntılı” (TS II, 479); **oyuk** “oyuk, delik, çukur” – **delik** (< DLT *telik* < ET *tel-* EDPT, 490)

törel-dörgül (~**dörgül-törel**) “akraba, akrabalar” (TRS, 420; TS I, 498); **törel** “akraba” – **dörgül** (krş. DLT *törkün* “kabile, boy, uruk, anne baba evi”, Kır. *törkün* “akrabalar ve kadın eşin

akrabaları”, Kaz. *törkin* “kadın eşin akrabaları”, Nog. *törkin* “baba evi (kadının)”, Kkalp. *törkin* “kadın eşin anne baba ve akrabaları”, Başk. *türken* “anne baba evi, köy, kadın eşin memleketi”, Yak. *törküt* “yeni evlilerin akraba ve arkadaşlara gelişi, gençlerin kadın eşin babasına ve diğer akrabalarına ziyareti”, Mo. *törküm/törhöm* “kadın eşin baba tarafından akrabaları” ESTY II, 244-246)

üstüg-çarlıg “yağlı” (TRS, 453); **üstüg** “yağlı”

Tek başına kullanılmayan bu ikinci sözcük Moğolca bir alıntı olabilir:

ajaa-tejeel “bakma, besleme, gözetme, himaye etme” (TRS, 40; TS I, 72); **ajaa** “besleme, bakma, büyütme” – **tejeel** (< Mo. *teciyel/tejēl* “besleme, büyütme, yetiştirme” MTS, 961)

bajıñ-balgat “ev, evler, binalar” (TRS, 84; TS I, 200); **bajıñ** “ev; bina” – **balgat** (< Mo. *balgad* “şehir, köy, şehirler” ESTY I, 173)

hüree-hiit “tapınak, budist tapınağı” (TRS, 498); **hüree** “manastır, tapınak” – **hiit** (< Mo. *hiyd* BAMR, 1301)

kaday-hööget “kadın ve çocuklar; aile” (TS II, 22); **kaday** “kadın; eş; yaşlı kadın” – **hööget** (< Mo. *hüühēt* “çocuklar, çoluk çocuk” ESTY I, 51)

kajaa-horaa “ahır, ağıl” (TS II, 33); **kajaa** “ağıl, ahır, çit” – **horaa** (< Mo. *horiy-a(n)/horō* (= *horug-a*) “harım, avlu, iç bahçe; kamp, kışla; vd.” MTS, 1141).

kileñ-hirtel “öfke, hiddet, gazap” (TS II, 131); **kileñ** “öfke, hiddet” – **hirtel** (< Mo. *kirtül ~ kirtel/hirtel* “kirlenme, kirlilik; tutulma (ay, güneş vb.)” ESTY III, 156)

oyun-toglaa “oyunlar, yarışlar” (TRS, 330; TS II, 480); **oyun** “oyun” – **toglaa** (< Mo. *toglag-a(n)/togloo* “oyun, eğlence, maç” MTS, 967)

sadıg-naymaa “ticaret, alışveriş; mağazalar, marketler, alışveriş yapılan yerler” (TRS, 362; TS II, 610); **sadıg** “ticaret; mağaza, alışveriş yapılan yerler” – **naymaa** (< Mo. *naymaa(n)* “satış, ticaret” BAMR, 553)

Birinci unsuru tek başına kullanılmayan bir sözcük olan ikili sözler:

ijik-döjek “yatak, döşek, yatak döşek” (TS I, 580); **döjek** “yatak, döşek”

köksü-hörek (köksü-höree) “göğüs; gönül” (TS II, 198); **köksü** (< ET *kögüz/köküs* EDPT, 714) – **hörek** “göğüs”

Bu unsur Moğolca bir alıntı olabilir:

aji-töl “çoluk çocuk, evlat, sonraki nesil, soy” (TRS, 44; TS I, 81); **aji** (< Mo. *açi/aç* “torun”, krş. Mo. *açi ür-e* “çocuklar, çoluk çocuk, döl, nesil, torunlar, soy sop” ESTY I, 69; MTS, 35) – **töl** “yavru, çocuk, döl”

arji-sorju “*Lamalar* için saygı ifadesiyle kullanılan bir unvan; en yüksek ruhani rütbe, unvan” (TS I, 155); **arji** (< Mo. *arsi ~ risi/arş* (< Skr. *rshi*) “münzevi, insanlardan uzak yaşamayı seven kimse” MTS, 90) – **sorju** “kıdemli lama, manastırda başrahip”

asık-şalıñ “maaş, ücret” (TS I, 173); **asık** (< Mo. *atsag/açug* “ücret, maaş, bedel” ESTY I, 151) – **şalıñ** “maaş, ücret”

badı-dañırak “söz, yemin, ant” (TS I, 197); **badı** (< Mo. *bat/batu* “sağlam, dayanıklı, değişmez; emin, güvenilir, sadık” ESTY I, 171-172) – **dañırak** “ant, yemin, söz”

ereen-şokar “çeşitli renklerde, karışık, alaca, alacalı” (TRS, 619); **ereen** (< Mo. *eriyen/ereen* TW, 157) – **şokar** “karışık, alaca, ala renkli”

kevin-hereççok “gereksiz” (TS II, 101); **kevin** (krş. Mo. *kebeken/hevhen* “orta, çok iyi değil” MTS, 550) - **hereççok** “gereksiz”

ora-soma “temel, esas, kök; iz, işaret, belirti” (TRS, 325; TS II, 462); **ora** (< Mo. *oru/or* “iz; eser; yerine koyma, yerini tutma” ESTY IV, 325) - **soma** “karartı, gölge; iz, işaret, belirti; taslak”.

sagılga-çurum(~**çurum-sagılga**) “disiplin, düzen” (TRS 361; 548); **sagılga** (< Mo. *sakilg-a/sahilga* “intizam, disiplin, nizam, düzen” MTS, 802) – **çurum** “disiplin, nizam, intizam; rejim, düzen”

İki unsuru da tek başına kullanılmayan sözcüklerden oluşan ikili sözler:

aram-saar “belirsiz, şüpheli” (TRS, 65; TS I, 147); **aram** (krş. Hak., Şor. *aram* “seyrek, az”, Türkm. *aram* “orta derecede, küçük, az” ESTY I, 127) – **saar** (Tatarintsev (ESTY I, 340) bu sözcüğün, DLT *sıñarla-* “birini yalnız ve tek görmek (öyle görüp öç almak)” sözcüğünün köküne ilgili olabileceğini belirtmiştir.)

idek-dadak “gelişigüzel, şöyle böyle” (TS I, 578); **idek** (krş. Türkm. *itek-çomak* “baştan savma, gelişigüzel, şöyle böyle”, Yak. *iteseg* “sıkıntı, kıtlık, yetersizlik, eksiklik, kusur; daha küçük, daha ufak, daha az” ESTY II, 340) – **dadak** (krş. Kır. *tatoo* “karışık, karmaşık” ESTY II, 340)

okpan-çikpen “çevik, atik, yiğit, cesur”(TS II, 431)

4.2. Unsurları Arasındaki Anlam İlişkileri Bakımından ikili sözler

İkili sözleri oluşturan sözcükler çeşitli anlam ilişkileriyle bir araya gelmektedir. Fişlediğimiz sözlere göre; parça-bütün ilişkisi, aynı kavram alanına girme, yakın anlamlılık/anlamca ilgili olma, zıtlık ilişkileri bağdaştırmada öne çıkmaktadır. Bazı yapıların ise sürekli birlikte kullanımdan kaynaklanan bir kalıplaşma ile oluştuğu anlaşılmaktadır. İkili sözlerin üzerinde durulması gereken bir özelliği de, bu yapıyı oluşturan sözcüklerin bir araya gelişyle bütünden ortaya çıkan anlamdır. Bu sözlerde anlam, bazen iki sözcüğün toplamıyla veya sadece biriyle temsil edilebilirken, bazen de ikili yapıda yer alan sözcüklerin değerinden daha farklı bir ifade taşır. İncelememizde sözcüklerin bir araya gelişlerindeki anlamsal ilişkilerle ikili sözlerin bütünden çıkan anlam özelliklerini girift olarak bir arada verdik.

4.2.1. Parça-bütün ilişkisine sahip sözcüklerden oluşanlar:

Bu gruptaki sözler, aralarında ince ayrımlar olsa da genel olarak parça-bütün ilişkisiyle oluşmuştur.⁹ Bunlarda tasvirî ifade dikkati çeker.

Bu gruptaki sözlerin bir bölümü, yapıyı oluşturan öğelerin tek tek sayılmasıyla ifade edilebilir. Bir başka deyişle bunlar, parça-bütün ilişkisi bakımından iki öğenin eşit değerinde görev üstlenerek birleşmesiyle meydana gelmiştir. Örnek olarak, **oorga-moyun** “omurga ve boyun” (TS II, 453) (**oorga** “omurga” - **moyun** “boyun”) söz grubu, **oorga** ve **moyun** sözcüklerinin tek tek sayılmasıyla ifade edilebilmekte ve anlam olarak da bu iki unsurun toplamına eşit olmaktadır. Diğer örnekler şu şekilde gösterilebilir:

aksı-bosku-boksu “ağız ve boğaz(ı)” (TS I, 96) ; **aksı** “ağız, ağzı” - **boksu-bosku** “boğaz, boğazı”

arga-sın “ormanlık dağ” (TRS, 67; TS I, 152); **arga** “orman, dağlık orman” – **sın** “dağ sırtları, sıradağ(lar)”

arın-baş “yüz ve baş” (TS I, 167); **arın** “yüz” – **baş** “baş”

⁹ Fişlenen malzeme esasında burada parça-bütün ilişkisi sadece organik bir ilişkiyi ifade etmek üzere değil; daha geniş bir anlamda kullanılmıştır. Özellikle birbirini zorunlu ya da gerekli kılan çeşitli varlıkların ve kavramların bir arada kullanılmasından doğan sözlerin bu başlıkta ele alınması uygun görülmüştür.

art-sın “geçit ve dağ sırtları; geçitli ve dağlık yer” (TRS, 70; TS I, 159); **art** “geçit” - **sın** “dağ sırtları”

dag-dajan “kayalık, taşlık dağlar” (TRS 141; TS I, 369); **dag** “dağ” – **dajan** “taşlık, taşlık yer”

dag-sın “dağlar ve yamaçlar” (TS I, 370); **dag** “dağ” – **sın** “yamaç”

dag-tayga “dağ ve tayga” (TS I, 371); **dag** “dağ” – **tayga** “tayga, tayga ormanı”

daş-horum “taşlar ve taş yığınları” (TS I, 405); **daş** “taş” – **horum** “taş yığını”

dazıl-damır “ağacın kök, dal ve yaprakları” (TS I, 377); **dazıl** “kök” – **damır** “damar”

derig-düñgür “şaman kostümü ve tefi” (TS I, 432); **derig** “şaman kostümü” – **düñgür** “şaman tefi”

döjek-sırtık “yatak ve yastık” (TS I, 492); **döjek** “yatak, döşek” – **sırtık** “yastık”

ezer-çonak “koşum, koşum takımı” (TRS, 608); **ezer** “eyer” – **çonak** “eyer altına konulan keçe”

hol-but “el(ler) ve ayak(lar)” (TRS, 480); **hol** “el” – **but** “ayak”

idik-hep “elbise ve ayakkabı; giysi; giyim kuşam” (TRS, 201; TS I, 579); **idik** “ayakkabı” – **hep** “elbise, giysi”

ijin-hırın “karın, iç” (TS I, 580); **ijin** “iç, karın, tüm iç organlar” – **hırın** “karın, mide”

karak-kulak “gözler ve kulaklar; gözler; *mec.* gözleme, izleme, dikkat” (TRS 227; TS II, 74); **karak** “göz” – **kulak** “kulak”

kolun-çirim “kolan ve kayış (eyer kayışı)” (TS II, 158); **kolun** “kolan” – **çirim** “kayış, eyer kayışı”

ok-boo “tüfek ve mühimmat, silah ve mühimmat” (TRS, 316; TS II, 430); **ok** “ok; kurşun, mermi” – **boo** “tüfek, silah”

ok-ça “ok ve yay” (TS II, 432); **ok** “ok” – **ça** “yay”

olbuk-kudus “halı ve minder” (TS II, 434); **olbuk** “küçük halı, paspas” – **kudus** “minder”

os-çeergen “yerlere düşen ağaç ve yongalar” (TS II, 473); **os** “yıkılmış ağaç” – **çeergen** “yonga”

ot-paş “ateş ve kazan” (TS II, 475); **ot** “ateş” – **paş** “kazan, büyük tencere”

Parça-bütün ilişkisi içerisindeki ikili sözlerin hepsi yukarıda gösterildiği gibi öbeği oluşturan sözcüklerin tek tek sayılmasıyla ifade edilemez. İkili yapının anlamı, öbeği oluşturan sözcüklerden biriyle temsil edilebilir. Bunlarda ikinci unsur bir pekiştirme unsuru gibi görünür, bazen ifadeye çokluk anlamı eklenir.

arga-ıyaş “orman, ağaçlar” (TRS, 67; TS I, 153); **arga** “orman, dağlık orman” – **ıyaş** “ağaç”

dag-daş “dağlar” (TRS 141; TS I, 369); **dag** “dağ” – **daş** “taş, kaya”

han-damır “kan” (TRS, 467); **han** “kan” – **damır** “damar”

hep-sın “giysi ve ayakkabı” (TRS, 474); **hep** “elbise, giysi” – **sın** “beden, gövde, boy, endam”

ijin-baar “karın, iç; yemek yapılan iç organlar” (TS I, 580); **ijin** “karın, iç; mide; yemek yapılan iç organlar” - **baar** “karaciğer”

Bazı ikili sözler ise ne yapıyı oluşturan sözcüklerin ayrı ayrı sayılmasıyla ne de sözcüklerden birinin anlamıyla temsil edilir. İkili ifadenin anlamı, yapıyı oluşturan sözcüklerin ikisinin oluşturduğu daha genel bir bütüne karşılık gelir:

e't-han “beden, vücut” (TRS, 622); **e't** “et” – **han** “kan”

oran-taıdı “yeyüzü; yurt, vatan; tabiat, doğa” (TS II, 461); **oran** “yurt, memleket, devlet; yer, bölge, yöre, havali; dünya; mesken, ev, yurt; bina, yapı” – **taıdı** “yüksek dağ, yüksek dağda ormanlık”

dağ-taıdı “dağlar ve yurt, memleket” (TS I, 371); **dağ** “dağ” – **taıdı** “yüksek dağ, yüksek dağda ormanlık”

4.2.2. Aynı gruba ait olay veya nesnelere, birbirine yakın kavramları ifade eden sözcüklerden oluşanlar:¹⁰

Bu gruptaki ikilileri oluşturan sözcükler, genel olarak aynı kavram ya da anlam alanına ait unsurlardır. Çoğunlukla belirli bir sınıfa ait üyelerin art arda sayılması şeklinde kurulmuşlardır. İkili yapının anlamı, bir önceki grupta olduğu gibi kimi zaman unsurlarının toplamına denk olabilirken kimi zaman daha genel bir bütüne karşılık gelir.

Genel anlamı unsurlarının toplamına denk olan ikili sözler, çoğunlukla bu sözcüklerin ayrı ayrı sayılmasıyla ifade edilebilir. Bununla birlikte genelleyici bir ifade de taşır; bazıları ise bir çokluk ifadesi edindir. Bu tür ikili sözlere şu örnekler verilebilir:

akı-duğma “kardeşler, kız ve erkek kardeşler, tüm kardeşler; akrabalar” (TRS, 51; TS I, 100); **akı** “ağabey” – **duğma** “küçük erkek ya da kız kardeş, kendinden küçük akrabalar”

aldın-möngün “altın ve gümüş; altın ve gümüşten olan” (TRS, 55; TS I, 115); **aldın** “altın” – **möngün** “gümüş”

algı-keş “deri, post; deriler, postlar” (TS I, 110); **algı** “deri, post” – **keş** “deri, post”

anay-huragan “oğlak-kuzu; oğlak ve kuzu(lar)” (TRS, 60; TS I, 131); **anay** “oğlak” – **huragan** “kuzu”

aç-araatan “av hayvanları ve yırtıcı hayvanlar” (TS I, 136); **aç** “av, av hayvanı, yabani hayvan” – **araatan** “yırtıcı, yırtıcı hayvan(lar)”

artış-şaanak “ardıç; çeşitli ardıç türleri” (TS I, 163); **artış** “ardıç” – **şaanak** “sibir ardıçı”

at-mal “at ve diğer evcil hayvanlar” (TS I, 185); **at** “at” – **mal** “mal, hayvanlar”

ay-hün “ay ve güneş” (TS I, 91); **ay** “ay” – **hün** “güneş”

barba-sava “deri çanta ve benzeri eşyalar” (TRS, 91; TS I, 219); **barba** “yük hayvanına yüklemeye kullanılan deri çanta, torba” – **sava** “kap, kap kacak”

bogba-çavaa “tay, taylar” (TS I, 267); **bogba** “tay (bir yaşında tay)” – **çavaa** “tay”

buga-şarı “boğa ve öküz(ler)” (TS I, 305); **buga** “boğa” – **şarı** “öküz”

ça’s-borağ “kötü hava, yağmurlu hava, yağışlı ve fırtınalı hava” (TRS, 523); **ça’s** “yağış, yağmur” – **borağ** “boran, kötü hava, yağışlı ve fırtınalı (hava)”

ça’s-çayık “sağanak” (TRS, 523); **ça’s** “yağış, yağmur” – **çayık** “sağanak”

daalış-sava “heybe ve çeşitli kap kacaklar” (TS I, 364); **daalış** “heybe” – **sava** “kap, kap kacak”

darı-korgulçun “barut ve kurşun” (TS I, 399); **darı** “barut” – **korgulçun** “kurşun”

darı-kügür “barut ve kükürt” (TS I, 400); **darı** “barut” – **kügür** “kükürt”

doozun-dovurak “toz ve toprak, toz toprak” (TS I, 478); **doozun** “toz” – **dovurak** “toprak”

doozun-kum “toz ve kum” (TS I, 478); **doozun** “toz” – **kum** “kum”

¹⁰ Ganiyev’e (2010) (çev. Turgunbayer) ait adlandırmayı, bu grubu tam bir şekilde ifade ettiğini düşünerek aynı şekilde kullanmayı tercih ettik.

dük-çam “tüy ve çöp, süprüntü” (TS I, 530); **dük** “kıl, tüy, yün” – **çam** “çöp, süprüntü, su üzerindeki birikinti, çer çöp”

dük-çöök “kıl ve tüy(ler)” (TS I, 530); **dük** “kıl, tüy, saç” – **çöök** “tüy”

dürüg-şarıg “dürülmüş ve bağlanmış şeyler” (TS I, 541); **dürüg** “rulo, tomar; dürülüp yuvarlanmış şey” – **şarıg** “deste, bağlam, sargı”

hat-salgin “rüzgâr” (TRS, 471); **hat** “rüzgâr” – **salgin** “hafif rüzgâr”

hörengi-koşkul “mal, varlık” (TRS, 492); **hörengi** “mal, varlık, para” – **koşkul** “mal, varlık, hayvanlar”

irt-serge “iğdiş edilmiş koç ve keçi” (TS I, 593); **irt** “iğdiş edilmiş koç” – **serge** “iğdiş edilmiş keçi, teke”

kadak-sambay “hediyelik ipek kumaş; bir saygı göstergesi olarak sunulan ince, ipek kumaş parçası” (TS II, 22); **kadak** “hediyelik ipek kumaş; bir saygı göstergesi olarak sunulan ince, ipek kumaş parçası” – **sambay** “düşük kaliteli ipek kumaş”

kataat-çurjaat “kadın eşin akrabaları” (TRS, 231; TS II, 91); **kataat** “kadın eşin büyük akrabaları” – **çurjaat** “kadın eşin erkek veya kız kardeşi”

kat-çimis “yemişler, meyveler” (TRS, 232; TS II, 96); **kat** “yemiş, meyve; ağaçların ya da çeşitli bitkilerin küçük yemişleri” – **çimis** “meyve, yemiş”

kımçı-savaaş “kamçı ve sopa” (TS II, 290); **kımçı** “kamçı” – **savaaş** “değnek, sopa”

koŋga-dambıra “zil, davul gibi çeşitli enstrümanlar” (TS II, 171); **koŋga** “zil, çan” – **dambıra** “küçük davul”

kulun-çavaa “kulunlar ve taylar” (TS II, 227); **kulun** “kulun” – **çavaa** “tay”

kum-say “kum ve çakıl taşları; *mec.* çok, pek çok” (TS II, 230); **kum** “kum” – **say** “çakıl taşı”

kurt-kımiskayak “kurtçuklar ve karıncalar” (TS II, 237); **kurt** “kurt, kurtçuk” – **kımiskayak** “karınca”

kurt-şıyłaaşkın “çeşitli kurtlar, kurtçuklar” (TS II, 237); **kurt** “kurt, kurtçuk” – **şıyłaaşkın** “solucan”

ok-bijek “ok ve bıçak; kurşun, mermi, (tüfek) ve bıçak; bu türdeki silahlar” (TRS, 316; TS II, 430); **ok** “ok; kurşun, mermi” – **bijek** “bıçak”

ok-darı “mermi ve barut; mühimmat” (TS II, 430); **ok** “ok; kurşun, mermi” – **darı** “barut”

oyun-konsert “oyun ve konser” (TS II, 480); **oyun** “oyun” – **konsert** “konser”

oyun-naadım “oyunlar ve kutlamalar; bayram, şenlik” (TS II, 480); **oyun** “oyun” – **naadım** “bayram, şenlik”

örge-küske “fare ve tarla faresi” (TS II, 520); **örge** “tarla faresi, tarla sincabı, yer sincabı (*spermophilus*)” – **küske** “fare”

ört-halap “yangın ve afet; yangın” (TS II, 526); **ört** “yangın” – **halap** “felaket, afet”

seek-maas “sinek ve at sineği; sinek, at sineği vb.” (TS II, 795); **seek** “sinek” – **maas** “at sineği”

sun-mıygak “geyik ve dişi geyik, maral” (TS II, 793); **sun** “geyik” – **mıygak** “dişi geyik, maral”

Bazı ikili sözler, yine ikilemeyi oluşturan sözcüklerin toplamıyla ifade edilebildiği gibi, bazen daha genel bir anlamı, o türün tamamını kapsayacak şekilde bir ifadeyi de taşır:

aarji-bıştak “*aarji, bıştak* vb. süt ürünlerinin genel adı” (TS I, 40); **aarji** “fermente edilmiş sütün elde edilen ve yemeklerde kullanılan tortu, çökelek; bunun kurutulmuş olarak kullanılanı, bir tür kurutulmuş çökelek” – **bıştak** “peynir”

aarji-hoytpak “*aarji, hoytpak* vb. süt ürünleri” (TRS, 29; TS I, 40); **aarji** “fermente edilmiş sütün elde edilen ve yemeklerde kullanılan tortu, çökelek; bunun kurutulmuş olarak kullanılanı, bir tür kurutulmuş çökelek” – **hoytpak** “özel yöntemlerle fermente edilen süt”

araga-hımıs “*araga* ve kımız; alkollü içecekler” (TRS, 65; TS I, 145); **araga** “içki, rakı, süt rakısı, alkollü içecek” – **hımıs** “kımız”

as-küzen “as, sansar türünden kürkü değerli küçük hayvanlar” (TS I, 169); **as** “as, kakım” – **küzen** “ağaç sansarı”

boja-hoytpak “*boja* ve *hoytpak*; sütün ekşitilmesiyle elde edilen besin(ler)” (TRS, 108; TS I, 272); **boja** “*araga* (süt rakısı) elde etmek için yapılan damıtma işleminden sonra kalan ekşi süt, posa” – **hoytpak** “özel yöntemlerle fermente edilen süt”

boo-çepsek “tüfek ve mühimmat; silahlar, mühimmat, donatım” (TRS, 113; TS I, 285); **boo** “tüfek” – **çepsek** “mühimmat”

boo-seleme “tüfek ve kılıç başta olmak üzere savaş aletleri, silahlar” (TS I, 284); **boo** “tüfek” – **seleme** “kılıç”

idiş-sava “kap kakak” (TRS, 201; TS I, 579); **idiş** “süt, yoğurt, su vb. konulan ağaç kova, bakraç” – **sava** “kap, kap kakak”

kañ-demir “çelik ve demir; metal” (TS II, 62); **kañ** “çelik” – **demir** “demir”

ös-baar “atardamar ve karaciğer; iç organlar” (TS II, 530); **ös** “aort, atardamar” – **baar** “karaciğer”

kiçeel-surguul “dersler, eğitim, öğretim” (TS II, 139); **kiçeel** “ders” – **surguul** “okul; tahsil, öğrenim, öğretim; öğrenci”

kuskun-saaskan “kuzgunlar, kargalar ve benzer çeşitli kuşlar” (TS II, 240); **kuskun** “kuzgun” – **saaskan** “saksağan”

çepsek-herexsel “teçhizat, donatım, ekipman, araçlar, vasıtalar, envanter” (TRS, 528); **çepsek** “alet, vasıta, araç; silah” – **herexsel** “alet, cihaz, aygıt”

Öbeği oluşturan unsurlardan biri, ilgili sınıfı ifade eden sözcüğün kendisi olabilir. Bu durumda diğer unsurun bir pekiştirme işlevinde olduğunu söylemek mümkündür:

adıg-araatan “ayı ve diğer yırtıcı hayvanlar” (TRS, 38; TS I, 67); **adıg** “ayı” – **araatan** “yırtıcı, yırtıcı hayvan(lar)”

añ-diij “sincap ve diğer çeşitli av hayvanları” (TS I, 140); **añ** “av, av hayvanı, yabani hayvan” – **diij** “sincap”

ok-çemzek “mühimmat” (TRS, 317; TS II, 432); **ok** “ok; kurşun, mermi” – **çemzek** “mühimmat”

Bazen ikili sözün anlamında yapıyı oluşturan sözcüklerden biri etkin olabilir:

ıyaş-daş “ağaç, ağaçlar” (TRS, 603); **ıyaş** “ağaç” – **daş** “taş”

arıg-daş “orman, ormanlar, çalılıklar, orman-taş” (TS I, 165); **arıg** “orman” – **daş** “taş”

ır-şoor “şarkılar, türküler” (TRS, 600); **ır** “şarkı, türkü” – **şoor** “kaval”

hat-kavıskan “tipi” (TRS, 471); **hat** “rüzgar” – **kavıskan** “tipi”

Bu gruptaki ikili sözlerin bir bölümü yukarıdakiler gibi bir sınıf oluşturmaktan ziyade birbirine yakın ya da aralarında bir şekilde ilgi kurulan kavramların sıralanması şeklindedir.

Ağakay (1954, s. 104) Türkiye Türkçesi üzerine yaptığı çalışmasında “yakın anlamlılarla yapılanlar” başlığı altında yer verdiği buna benzer yapıdaki ifadelerin, kavram çerçevesini genişletmeye yaradığını belirtmiştir. Bu tür ikili sözlere şu örnekler verilebilir:

aarig-çovulañ “hastalık, hastalıklar” (TRS, 29; TS I, 43); **aarig** “hastalık” – **çovulañ** “üzüntü, keder, acı; ağır hastalık”

aas-sös “konuşma, söz, laf” (TS I, 47); **aas** “ağız; söz; konuşma” – **sös** “söz; konuşma”

algi-kışkı “bağırma, haykırış, gürültü, gürültü patırtı” (TRS, 53; TS I, 110); **algi** “bağırma, bağırış, haykırma, nida; vb. yüksek ses” – **kışkı** “bağırma, çığlık; tiz ve güçlü, yüksek ses”

çize-bürütkel “sayım, kayıt” (TRS, 533); **çize** “sayım, tahrir, liste” – **bürütkel** “anket; sayım, yoklama; kayıt, liste”

çut-hurañgay “kıtlık, yokluk” (TRS, 548); **çut** “kıtlık, yokluk” – **hurañgay** “kısaltma, muhtasar”

daaş-diñmit “gürültü, gürültü patırtı” (TRS, 140; TS I, 367); **daaş** “ses, gürültü” – **diñmit** “gürültü, yüksek ses, gürültü patırtı”

daaş-şimeen ~ **şimeen-daaş** “ses, gürültü, patırtı” (TS I, 367; TRS, 574); **daaş** “ses, gürültü” – **şimeen** “gürültü, patırtı”

dopçu-toda “kısa ve açık” (TS I, 483); **dopçu** “kısa, öz, kısaca” – **toda** “açık, net”

dürzü-şıray “dış görünüş, yüz, çehre” (TS I, 541); **dürzü** “görünüş, suret” – **şıray** “çehre, yüz, görünüş”

erte-burun “çok eskiden” (TRS, 618); **erte** “erken” – **burun** “ön, önce; eski, önceki”

eş-öör “arkadaşlar, dostlar” (TRS, 621); **eş** “arkadaş, yoldaş, dost” – **öör** “arkadaşlar, dostlar”

hay-halap “bela, felaket, afet” (TRS, 462); **hay** “bela, felaket” – **halap** “felaket, afet”

hevir-büdüş “görünüş, görünüm” (TRS, 472); **hevir** “görünüş, biçim, şekil” – **büdüş** “yapı, bünye; dış görünüş”

hilinçek-çovalañ “dert, acı, keder, ıstırap, üzüntü, azap, işkence” (TRS, 477); **hilinçek** “eziyet, sıkıntı, ıstırap, keder, acı” – **çovalañ** “keder, üzüntü, acı, ıstırap”

honuk-huusaa “zaman, süre, müddet” (TRS, 482); **honuk** “bir gün, yirmi dört saat” – **huusaa** “süre, zaman, müddet”

huu-salm “kader, yazgı, talih” (TRS, 495); **huu** “parça, pay, hisse; kader, talih, alın yazısı” – **salm** “kader, talih”

kaas-şinik “şık, güzel, gösterişli” (TS II, 12); **kaas** “şık, güzel, zarif” – **şinik** “temiz, düzgün, iyi giyimli, şık”

kadı-koja “komşu; komşu olarak, birlikte, beraber” (TS II, 28); **kadı** “birlikte, beraber; komşu” – **koja** “komşu; yakın, yan”

kalbak-delgem “düz ve geniş, çok geniş” (TS II, 48); **kalbak** “geniş, düz, yassı” – **delgem** “geniş”

karañgi-büdүүлük “cahil, bilgisiz” (TS II, 77); **karañgi** “karanlık; bilgisiz, cahil” – **büdүүлük** “cahil, bilgisiz, geri, gerici”

karji-derzii “çok sert, acımasız” (TS II, 84); **karji** “sert, gaddar, acımasız” – **derzii** “zalim, gaddar, acımasız”

katkı-hög “gülme ve eğlenme” (TRS, 232; TS II, 93); **katkı** “gülme, gülüş” – **hög** “neşe, şenlik”

kem-hala “kötü şey; kötülük, fenalık” (TS II, 116); **kem** “suç, kusur, kabahat; zarar, ziyan; hastalık” – **hala** “zorluk, hüçlük, zahmet”

kılık-darış “öfke, kızgınlık, sinirlilik” (TS II, 286); **kılık** “öfke, kızgınlık, sinirlilik, asabilik” – **darış** “öfke, hiddet, sinirlilik”

kogaral-şüüdel “kayıplar; zararlar, giderler, masraflar” (TS II, 144); **kogaral** “kayıp, kaybetme, kaybolma; zarar, ziyan” – **şüüdel** “masraf, gider, sarfiyat”

kurug-hoozun “boş, bomboş” (TS II, 238); **kurug** “boş” – **hoozun** “boş; gereksiz, önemsiz”

küş-deşgel “güç, kuvvet; semizlik, besili olma” (TS II, 259); **küş** “güç, kuvvet” – **deşgel** “besili, semiz; semizlik”

küzel-çütkül “istek, arzu, emel, heves” (TS II, 251); **küzel** “istek, arzu, emel, heves” – **çütkül** “heves, istek, gayret”

küzel-soruk “istek, dilek, arzu, amaç” (TRS, 269; TS II, 251)); **küzel** “istek, arzu, emel, heves” – **soruk** “istek, heves, niyet, irade, azim”

oyun-baştak “şaka, oyun” (TRS, 330; TS II, 480); **oyun** “oyun; şaka” – **baştak** “şaka”

oyun-katki “şaka ve gülme, gülüş” (TS II, 480); **oyun** “oyun; şaka” – **katki** “gülme, gülüş”

ösküs-çañgıs “öksüz, kimsesiz” (TRS, 341; TS II, 533); **ösküs** “öksüz, annesiz ve babasız (kimse)” – **çañgıs** “yalnız, tek, bir”

4.2.3. Zıt anlamlı sözcüklerden oluşunlar:

İkili sözlerin bütününe bakıldığında bu sözlerin oluşumundaki asıl gayenin birlikte bir bütünü ya da kavramı ifade etmek olduğu görülür. Zıtlık da bütünlük oluşturmada tabii bir vasıta olduğundan zıt unsurların bir arada kullanılması da aynı amaca hizmet etmektedir.

Bu gruptaki ikili sözlerin anlamı genel olarak yapıyı oluşturan öğelerin toplamıyla, yani bunların ayrı ayrı sayılmasıyla karşılanmakta, bazen de daha genelleyci bir anlam çıkabilmektedir.

aar-çiik “ağır ya da hafif çeşitli şeyler” (TS I, 42); **aar** “ağır” – **çiik** “hafif”

ada-iye “anne ve baba, ana baba, ebeveyn” (TRS, 36; TS I, 63); **ada** “ata, baba” – **iyeye** “anne”

ak-kara “iyi ve kötü şeyler” (TS I, 94); **ak** “ak, beyaz” – **kara** “kara, siyah”

artı-işti “dış ve iç(i); etraf, civar, yakın” (TS I, 160); **artı** “dış(i)” – **işti** “iç(i)”

artık-duduu “fazla ya da noksan, ne fazla ne noksan; fazla, artık, çok” (TS I, 161); **artık** “artık, fazla, çok” – **duduu** “eksik, noksan”

aşak-kaday “karı koca” (TRS, 77; TS I, 181); **aşak** “koca, eş” – **kaday** “kadın, eş, zevce”

aş-todug “aç veya tok” (TS I, 184); **aş** “aç” – **todug** “tok”

ava-aça “anne baba, ana baba” (TS I, 50); **ava** “anne” – **aça** “baba”

bar-çok “az, yetersiz, kıt; bütün, tüm, hep; var yok, var ya da yok” (TRS, 92; TS I, 221); **bar** “var” – **çok** “yok”

döş-dövünçük “çıkış ve iniş, yokuş ve iniş” (TS I, 501); **döş** “çıkış tırmanma; yokuş” – **dövünçük** “inme, iniş”

dün-hün “gece ve gündüz; gece gündüz” (TRS, 189; TS I, 534); **dün** “gece” – **hün** “gündüz”

eki-bak “iyi kötü, iyi ve kötü; her türlü, çeşitli (şeyler)” (TRS, 609); **eki** “iyi” – **bak** “kötü”

ırak-çook “uzak yakın, uzak ve yakın” (TRS, 599); **ırak** “ırak, uzak” – **çook** “yakın”

kadıg-çımçak “sert ve yumuşak” (TS II, 28); **kadıg** “katı, sert” – **çımçak** “yumuşak”

kış-çay “kış ve yaz” (TS II, 305); **kış** “kış” – **çay** “yaz”

oñ-solagay “sağ ve sol” (TS II, 447); **oñ** “sağ” – **solagay** “sol”

ölüg-dirig “ölü diri, ölü veya diri” (TS II, 502); **ölüg** “ölü” – **dirig** “diri, canlı”

örü-kudu “yukarı ve aşağı; yukarıya aşağıya, çeşitli yönler” (TRS, 340; TS II, 527); **örü** “yukarı” – **kudu** “aşağı”

şın-mege “söylenti, dedikodu” (TRS, 589); **şın** “doğru, gerçek” – **mege** “yalan; hile; kurnazlık”

udur-dedir “karşılıklı, karşılıklı olarak” (TRS, 434); **udur** “karşı” – **dedir** “geri, ters”

uju-bajı “baş ve son, (uç baş, ucu başı); esas, öz, mahiyet” (TRS, 435); **uju** “uç, son” – **bajı** “baş, başlangıç”

3. Sonuç

Türkiye Türkçesinde yaygın olarak “ikileme” terimiyle işaretlenen söz öbekleri, Türk dilinin farklı sahaları ve lehçeleri bağlamında şimdiye kadar pek çok çalışmada ele alınmıştır. Ancak terim sorunundan başlayarak konu, çeşitli yönleriyle güncelliğini korumaktadır. Söz konusu yapılarla ilgili çalışmalarda *ikileme*, *ikizleme*, *yineleme*, *tekrar*, *hendiadyoin*, *koşma* gibi terimlerle karşılaşılmaktadır. Bu araştırmaların çoğunda tekrar grupları ile iki ayrı sözcüğün bir araya gelerek oluşturduğu yapılar bir arada ele alınmıştır. Alanda en sık kullanılan terim durumunda olan *ikileme* sözcüğünün sözlüklerdeki tanımına bakıldığında da “tekrar” unsurunun vurgulandığı görülmektedir. İncelememizde *ikili sözlerin* kuruluşundaki kaynaklar ve tekrar yapılarından farkı gösterilmeye çalışılmıştır. Buna dayanarak *ikili sözlerin* ve tekrarların ayrı incelemelere konu olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada, *ikileme* teriminin “tekrar” kavramıyla iç içe girmiş olmasından dolayı *ikili sözler* (*binomials/binomial expressions*) terimi tercih edilmiştir. Türkiye’deki çalışmalarda *ikileme* teriminin uluslararası literatürdeki karşılığı için kullanılan en yaygın terimlerin *hendiadyoin* ve *reduplication* olduğu görülmekte, ancak bu terimlerin de söz konusu yapılardan ayrı olayları ifade etmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu yapılara denk gelen terim *binomials/binomial expressions* terimi olabilir ve bu terim eldeki çalışmada “ikili sözler” şeklinde önerilmiştir. Bu çalışmada *ikili sözler* (*binomials/binomial expressions*); çeşitli anlam ilişkileriyle bir araya gelen aynı türden ve eş görevli iki sözcüğün art arda sıralanmasıyla oluşan söz öbeklerini ifade etmektedir. Bu teorik zeminde ele aldığımız Tuva Türkçesindeki ikili sözlerin semantik özellikleriyle ilgili tespitlerimiz şu şekilde sıralanabilir:

Tuva Türkçesinde ikili sözler hususi bir söz yapım vasıtası olarak işlek bir kullanıma sahiptir. Tuva Türkçesinin söz varlığında geniş yer tutan bu sözler, Tuvaca sözlüklerde madde başı olarak da sıkça görülmektedir.

İkili sözleri oluşturan sözcükler, çeşitli anlam ilişkileriyle bir araya gelmektedir. Bu yapılar, incelemelerde çoğunlukla eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerden oluşanlar şeklinde değerlendirilmiştir. Tuva Türkçesine ait malzeme esasında yaptığımız incelemeye göre; bu sözlerin oluşumunda parça-bütün ilişkisi, aynı kavram ya da anlam alanına ait olma, yakın anlamlılık/anlamca ilgili olma, zıt anlamlılık ilişkilerinin öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu yapıların bütününe bakıldığında ise birlikte bir bütünü ya da kavramı ifade etme ihtiyacının öne çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda pekiştirme, vurgulama, anlam alanını genişletme gibi stilistik faktörler de bu sözlerin kuruluşunda etkili olmaktadır.

İkili sözler, hem dil içi gelişmeler hem de başka diller veya lehçelerle ilişkiler bakımından da karakteristik özellikler gösterir. Bu bağlamda ikili yapıyı oluşturan sözcüklerin leksik ve etimolojik özellikleri de konunun üzerinde durulması gereken diğer bir yönü olmaktadır. Türk dilinin eski devirlerinden beri eş anlamlı yerli ve yabancı sözcüklerin birleştirilmesinden meydana

gelen ikili sözler görülür. Bu kuruluşlardaki amaç, yabancı kökenli sözcüğün anlamını izah etmek olarak değerlendirilmektedir. Bu açıdan bunlar, çeşitli anlam ilgileriyle bir araya gelen sözcüklerin oluşturduğu ikili sözlerden ayrı bir özellik taşırlar. Yabancı kökenli sözcükler bakımından, Tuva Türkçesinde Moğolca alıntı oranı yüksektir. Buna paralel olarak ikili sözlerin bünyesinde de Moğolca sözcükler sıkça bulunur. İkili sözlerin ilk veya ikinci ögesinin ya da her iki ögesinin de Moğolca alıntı olduğu örnekler tespit edilmiştir. Tuva Türkçesinin günümüzde yoğun bir etkileşim içinde olduğu Rusçadan alıntılanan sözcüklerin bulunduğu ikili sözler ise daha sınırlıdır.

İkili sözleri oluşturan unsurlar dilde aktif olarak kullanılan sözcükler olabileceği gibi, biri veya ikisi de tek başına kullanımı olmayan sözcükler olabilir. Zamanla kullanımdan düşmüş, arkaikleşmiş bu sözcükler; başka lehçelerden ya da dillerden alıntı unsurlar da olabilir. Tuva Türkçesindeki ikili sözlerin bünyesinde yer alan ve tek başına kullanımı olmayan bu tür sözcüklerden bazıları Türk dilinin tarihî veya çağdaş diğer sahalarından tanımlanabilmektedir. Yabancı alıntı olarak ise, yine Moğolca sözcükler öne çıkmaktadır. Bu durum, Tuvaca-Moğolca ilişkisinin tarihi bakımından da dikkate değerdir. İncelememizde bu ikili sözler ayrı alt başlıklar hâlinde gösterilmiştir.

Türk dilinin ifade araçlarından ve söz yapım yollarından biri olarak Eski Türkçeden beri görülmekte olan ikili sözler, bugün bazı lehçelerimizde diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Tuva Türkçesi, bu söz kuruluşları bakımından Eski Uygurca ile olan benzerlikleriyle de dikkat çekici özelliklere sahiptir. Konunun, terim sorunundan başlayarak daha geniş açılardan ele alınması, Türk dilinin bu unsurlarının daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler üzerine – I. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (16), 189-191.
- Ağakay, M. A. (1953). İkizlemeler üzerine – II. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2 (17), 268-271.
- Ağakay, M. A. (1954). Türkçede kelime koşmaları. *TDAY- Belleten*, 2, 97- 104.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı (3. baskı)*. Engin Yayınevi.
- Aktan, B. (2010). Dîvânu Lügâti't-Türk'ün söz varlığında yer alan ikilemeler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 1-12.
- Atmaca, E. & Kral, Ö. F. (2015). Kazak Türkçesindeki ikilemelerin sınıflandırılması. *TEKE Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4 (1), 194-213. <http://dx.doi.org/10.7884/teke.408>
- Aydın, E. (1997). Orhon yazıtlarında hendiadyoinler, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 544, 417-421.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri (2. baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayır-ool A. V. & Şagdurova, O. Y. (2015). Priçini razvitiya i sposobi formirovaniya parnih slov v Tuvinskom yazıke (v sopostavlenii s Hakasskim yazıkom). *Yazıki i Folklor Korennih Naradov Sibiri*, 29, 65-73.
- Bilgegil, M. K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. Dergâh Yayınları.
- Burchfield, R. W. (1996). *The New Fowler's modern English usage (3rd ed.)*. Oxford University Press.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (2. Baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Can, M. (2010). *EskiUygur Türkçesinde ikilemeler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Clauson, Sir G. (1972). *An etymological dictionary of the pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics (6. baskı)*. Blackwell Publishing.
- Çağatay, S. (2008). Uygurcada hendiadyoinler. A. Ata (Ed.), *100. Doğum yıldönümüne armağan Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın yayınlanmış tüm makaleleri içinde* (C. I, 234-269). Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı
- Çürük, Y. (2016). İkilemelerin kapsamı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 29, 426-430.
- Demircan, Ö. (1996). *Türkçenin sesdizimi*. Der Yayınları.
- Dmitriyev, N. K. (1930). O parnih slovosocetaniyah v başkirskom yazıke. *İzvestiya AN SSSR Otdeleniye Gumanitarnih Nauk*, 7, 501-522.
- Dmitriyev, N. K. (1948). *Grammatika Başkirskogo yazıka*. İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Emre, A. C. (1945). *Türk dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B.&Akkoyunlu, Z. (2015). *DîvânuLügâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Türk Dil KurumuYayınları.
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler ve yinelemeler üzerine. *Bilig*, 33, 189-226.
- Eren, H. (1949). İkiz kelimelerin tarihi hakkında. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi - DTCF Dergisi*, 7 (2), 283-286.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Yayınları.
- Foy, K. (1899), Studien zur Osmanischen Syntax, das Hendiadtoin und die Wortfolge ‘ana baba’. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen (MSOS)*, 2 (2), 105-136.
- Ganiyev, F. A. (2010). *Tatarcada birleşik kelime teşekkülü*. (Çev. C. Turgunbayer). Türk Dil Kurumu yayınları.
- Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi.
- Grönbech, K. (2011). *Türkçenin yapısı*. (Çev. M. Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündoğdu Koçoğlu, V. (2018). *Tuva Türkçesi Grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güner Dilek, F. (2004). Altay Türkçesinde ikilemeler. *Bilig*, 28, 83-100.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikileme (genişletilmiş ikinci baskı)*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- İmer, K., Kocaman, A. & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İshakov, F. G. & Palmbah, A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskogo yazıka– fonetika i morfologiya*. İzdatel'stvo Vostochnoy Literaturı.
- Kara, M. (2009). Hakas Türkçesinde ikilemeler. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4, 34-61.
- Karaağaç, G. (2013). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (2004). *Türkçede söz dizimi (7. baskı)*. Akçağ Yayınları.
- Kardeş, R. (2015). Yakut (Saha) Türkçesinde ikilemeler. *Siberian Studies*, 3 (8), 35-60.

- Kaydarov, A. (1958). *Parniye slova v sovremennom Uygurskom yazıke*. İzdatel'stvo Akademii Nauk Kazahskoy SSR.
- Kincses Nagy, E. (2004). İki taşla bir kuş... Çağatayca hendiadyoin. *5.Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1125-1136.
- Kononov, A. N. (1960). *Grammatika sovremennogo Uzbekskogo literaturnogo yazıka*. İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Kopaczyk, J. & Sauer, H. (2017). *Binomials in the history of English*. Cambridge University Press.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü (3.Baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, D. F. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (çev. Günay Karaağaç). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Luvсандеndevа, А. & Tsedendamba, Ts. (Ed.). (2001). *Bol'şoy akademiçeskiy Mongol'sko-Russkiy slovar'*. Academia.
- Monguş, D. A. (Ed.). (2003). *Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka I/Tıva dıldıñ tayılbırlıg slovarı I*. Nauka.
- Monguş, D. A. (Ed.). (2011). *Tolkoviy slovar' Tuvinskogo yazıka II/Tıva Dıldıñ tayılbırlıg slovarı II*. Nauka.
- Ondar, N. M. (2004). *Parniye slova v Tuvinskom yazıke*. Diss. ... kand. filol. nauk. Ministerstvo Obrazovaniya Rossiyskoy Federatsii Tıvinskiy Gosudarstvenniy Universitet.
- Orgu, K. H. (1964). Tıva dılda sösternin turgustunarının dugayında. Orgu, K. H. (Ed.), *Tıva dil dugayında ajıldar (3-18)* içinde. Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen - Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle*. Harrasowitz Verlag.
- Ölmez, Z. K. (1997). Kutadgu Bilig'de ikilemeler (1). *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 19-40.
- Ölmez, Z. K. (1998). Kutadgu Bilig'de ikilemeler 2. *Bahşı Ögdisi, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*, 21, 235-260.
- Özkan, B. (2010). Türkiye Türkçesinde 'ikili tekrarlar'ın sözlükbirimsel dizgesel ve metinsel görünüşleri. *Turkish Studies*, 5 (4), 564-582. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1618>
- Özkan, B. (2011). Türkiye Türkçesinde ikili tekrarlar. *Turkish Studies*, 6 (1), 1625-1648. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1631>
- Öztürk, S. (2008). Yeni Uygur Türkçesinde ikilemeler. *Turkish Studies*, 3 (4), 1036-1048. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.400>
- Pei, M. A. & Gaynor F. (1954). *A dictionary of linguistics*. Philosophical Library.
- Rubino, C. (2005). Reduplication: From, function and distribution. Hurch, B. (Ed.), *Studies on reduplication (11-30)* içinde. Mouton De Gruyter.
- Sat, Ş. Ç & Salzinmaa, E. B. (1980). *Amğı Tıva literaturlug dil*. Tıvanın Nom Ündürer Çeri.
- Savran, H. (1998). Orhun yazıtlarında eş heceli ikilemeler ve sıralama kuralları üzerine. *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 9-10, 565-570.
- Sertkaya, O. F. (1982-1983). Maitrisimit Nom Bitig. *TDAY-Belleten*, 30-31 (1982-1983), 253-271.
- Sev, G. (2004). Divanü Lügat'it Türk'te ikilemeler. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, LXXXVIII (634), 497-510.

- Şagdurova, O. Y. (2014). Parniye slova v Hakasskih hudojestvennih, folklornih i publitsistiçeskih tekstah. *Yazıkı i Folklor Korennih Naradov Sibiri*, 27, 29-38.
- Şahin, H. (1997). Ferah-nâme’de geçen ikilemeler üzerine. *Osmanlı Araştırmaları*, XVII, 125-135.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tatarintsev, B. İ. (2000). *Etimolojiçeskiy slovar Tuvinskogo yazıka I*. Nauka.
- Tatarintsev, B. İ. (2002). *Etimolojiçeskiy slovar Tuvinskogo yazıka II*. Nauka.
- Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimolojiçeskiy slovar Tuvinskogo yazıka III*. Nauka.
- Tatarintsev, B. İ. (2008). *Etimolojiçeskiy slovar Tuvinskogo yazıka IV*. Nauka.
- Tekin, Ş. (2014). *İştikakçının Köşesi*. Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları (4. baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tenişev, E. R. (1968). *Tuvinskko-Russkiy slovar*. İzdatel'stvo "Sov'yetskaya Entsiklopediya".
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde ikilemeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5 (2), 277-292.
- Tuna, O. N. (1949). Türkçede tekrarlar 1. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 3 (2-3), 429- 447.
- Tuna, O. N. (1950). Türkçede tekrarlar 2. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4 (1-2), 35- 80.
- Tuna, O. N. (1986). Türkçenin sayıca eş heceli ikilemelerinde sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi. *TDAY-Belleten*, 30-31 (1982-1983), 163-228.
- Ubryatova, E. İ. (1948). Parniye slova v Yakutskom yazıke. *Yazıkı i Mışleniye*, XI, 297-328.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- www.arts.kuleuven.be/ling/ICEHL18/workshops/exploring-binomials, 2018
- www.en.oxforddictionaries.com/definition/hendiadys, 2018
- www.glossary.sil.org/term/reduplication, 2018
- www.merriam-webster.com/dictionary/binomial/, 2019
- www.merriam-webster.com/dictionary/synonym, 2020
- www.sozluk.gov.tr, 2018
- www.wals.info/chapter/27, 2018

Kısaltmalar

Eser adları:

- BAMR : Bol’şoy akademiçeskiy Mongol’sko-Russkiy slovar’ (Luvsandendeve & Tsedendamba, 2001)
- DLT : Dîvânu Lügâti’t-Türk (Ercilasun & Akkoyunlu, 2015)
- EDPT : An etymological dictionary of the pre-thirteenth century Turkish (Clauson, 1972)

ESTY I, II, III, IV: Etimologičeskiy Slovar Tuvinskogo Yazıka I, II, III, IV (Tatarintsev, 2000; 2002; 2004; 2008)

EUTS : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Caferoğlu, 2011)

MTS : Moğolca-Türkçe Sözlük (Lessing, 2017)

TEKİN : Orhon yazıtları (Tekin, 2010)

TW : Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen /Tuvacanın Sözvarlığı Eski Türkçe ve Moğolca Denklikleriyle (Ölmez, 2007)

TRS : Tuvinskko-Russkiy slovar (Tenişev, 1968)

TS I, II : Tolkovıy slovar' Tuvinskogo yazıka I-II/Tıva dıldıñ tayılbırlıg slovarı I-II (Monguş, 2003; 2011)

Dil ve lehçe adları:

Alt. : Altay Türkçesi

Az. : Azerbaycan Türkçesi

Başk. : Başkurt Türkçesi

Çağ. : Çağatay Türkçesi

ET : Eski Türkçe

Hak. : Hakas Türkçesi

Kaz. : Kazak Türkçesi

Kır. : Kırgız Türkçesi

Kkalp. : Karakalpak Türkçesi

Mo. : Moğolca

Nog. : Nogay Türkçesi

OT : Orta Türkçe

Özb. : Özbek Türkçesi

Rus. : Rusça

Skr. : Sanskritçe

Şor. : Şor Türkçesi

Tib. : Tibetçe

TT : Türkiye Türkçesi

TT ağz. : Türkiye Türkçesi ağızları

Türkm. : Türkmen Türkçesi

Uyg. : Eski Uygur Türkçesi

Y.Uyg. : Yeni Uygur Türkçesi

Yak. : Yakut Türkçesi